

2012:58

Södra Sandby kyrkogård

Vård- och underhållsplan

2012

Åsa Jakobsson och Maria Sträng

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2012:58

Södra Sandby kyrkogård

Vård- och underhållsplan

Vård- och underhållsplan, 2012
Södra Sandby socken
Lunds kommun
Skåne län

Åsa Jakobsson och Maria Sträng

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2008 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2012:58

Omslagsfoto: Vy över kyrkogården från nordöst.
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

Vård- och underhållsplan för Södra Sandby kyrkogård

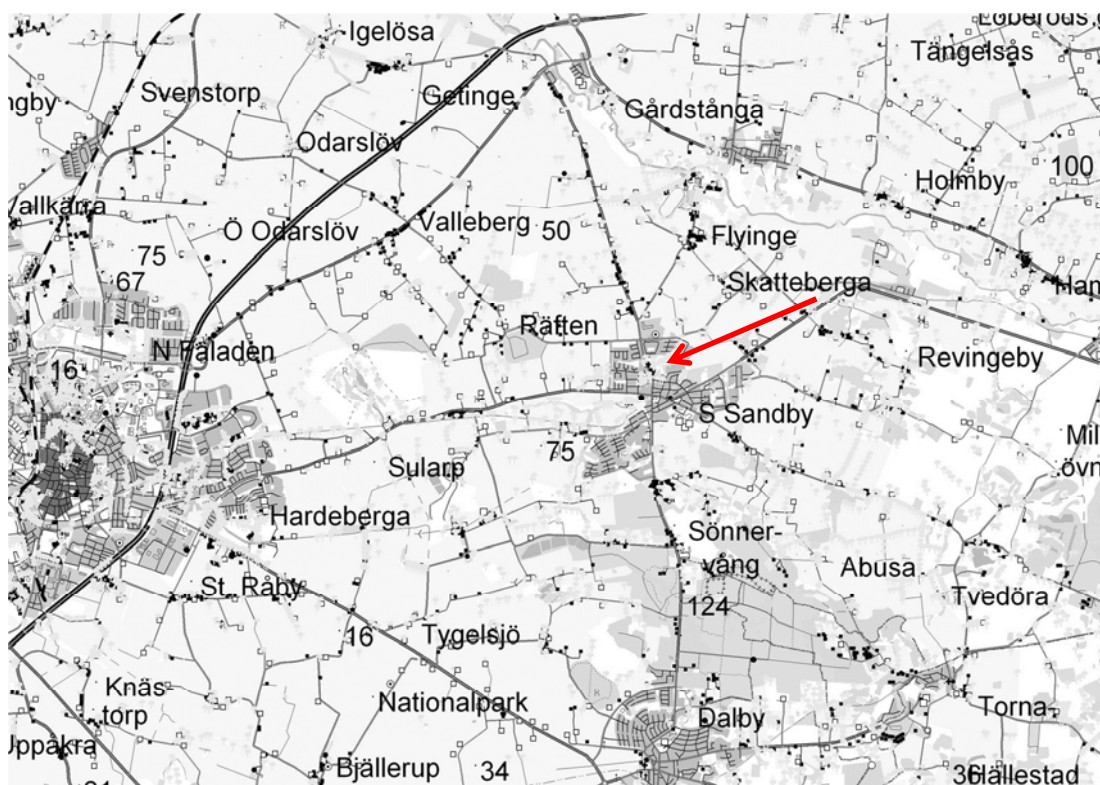
Innehåll

VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN FÖR SÖDRA SANDBY KYRKOGRÅRD	5
INNEHÅLL	5
INLEDNING	7
OM VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLANEN	7
KYRKOGRÅRDENS SKYDD I LAGEN	8
KYRKOGRÅRDENS TRÄD - EN DEL AV DET GRÖNA KULTURARVET.....	8
KYRKOGRÅRDENS BETYDELSE FÖR DET VILDA	9
HISTORISK BAKGRUND	9
DEN SKÅNSKA KYRKOGRÅRDEN.....	9
SÖDRA SANDBY SOCKEN OCH KYRKA	13
KYRKOGRÅRDENS ANLÄGGNINGS- OCH FÖRÄNDRINGSHISTORIA	13
BESKRIVNING	16
OMGIVNINGEN	16
ÖVERSIKTLIG BESKRIVNING	16
MURAR OCH GRINDAR	18
GÅNGSYSTEMET	18
TRÄD	19
KVARTERSBESKRIVNING.....	20
<i>Kvarter A</i>	20
<i>Kvarter B</i>	21
<i>Kvarter C</i>	23
<i>Kvarter D</i>	25
<i>Kvarter E</i>	27
<i>Kvarter F</i>	30
<i>Askgravlunden</i>	31
<i>Urnlunden</i>	32
<i>Minneslunden</i>	34
DJURLIVET PÅ KYRKOGRÅRDEN	35
BEBYGGELSE PÅ OCH I ANSLUTNING TILL KYRKOGRÅRDEN	36
<i>Kontors- och förrådsbyggnaden "2:an"</i>	36
<i>Gravkapellet/bårhuset</i>	37
<i>Förrådsbyggnad och tillhörande trädgård</i>	38
KULTURHISTORISK VÄRDERING	39
KULTURHISTORISK BEDÖMNING INKLUSIVE BIOLOGISKA VÄRDEN AV KYRKOGRÅRDEN.....	39
GRAVVÅRDAR MED SÄRSKILDA KULTURHISTORISKA VÄRDEN	40
RIKTLINJER FÖR VÅRD OCH UNDERHÅLL	41
UNDERHÅLL AV GRAVVÅRDAR	41
GRAVVÅRDAR OCH OMGÄRDNINGAR AV JÄRN	42
ÅTERLÄMNAD ÄLDRE GRAVVÅRDAR AV STEN.....	42
NATURLIVET	43
ÅTGÄRDSBEHOV.....	44
ÅTGÄRDER	44
OMMONTERADE VÅRDAR	44

TRÄDVÅRD	46
DET GRÖNA KULTURARVET	47
ÅTGÄRDER FÖR DJURLIVET.....	47
INFORMATION SOM ÖKAR FÖRSTÅELEN.....	47
MÅLSÄTTNING OCH UTVECKLING	48
KÄLLMATERIAL	49
LITTERATUR.....	49
OTRYCKTA KÄLLOR.....	49
INTERNET.....	49
KART- OCH RITNINGSMATERIAL I FÖRSAMLINGSARKIVET	51
BILAGA 1 LAGSTIFTNING OCH STYRDOKUMENT.....	52
KULTURMINNESLAGEN.....	52
BEGRAVNINGSLAGEN.....	53
PLAN- OCH BYGGLAG (2010:900)	54
MILJÖBALKEN (1998:808).....	55
JAKTLAGEN (1987:259)	55
ARTSKYDDSFÖRORDNINGEN (2007:845)	56
MILJÖMÅL	56
BILAGA 2 KULTURHISTORISKA GRAVVÅRDAR – KARTLÄGGNING 1986	57
GRAVKARTA 2012	58

Södra Sandby markerat inom Lunds kommun.

Södra Sandby kyrka med omgivande kyrkogård ligger i den norra delen av Södra Sandby.

Inledning

Om vård- och underhållsplanen

Vård- och underhållsplan för Södra Sandby kyrkogård är utförd av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne på uppdrag av Södra Sandby församling. Fältarbetet utfördes under våren och hösten 2012 med påföljande rapportskrivning hösten 2012.

Vård- och underhållsplanen omfattar det område som ligger innanför kyrkogårdsmuren och yttre häckar. I detta område har byggnader, gångsystem, gravkvarter, gravplatser och gravvårdar samt djur- och växtlivet undersökts, beskrivits och analyserats i syfte att lyfta fram de kulturhistoriska värdena. Kyrkogårdens närmiljö utanför området presenteras mer generellt, bland annat beskrivs byggnaderna där kyrkogårdsförvaltningen har kontor och förråd, den s.k. 2:an. Vård- och underhållsplanen grundar sig på arkiv- och litteraturstudier, jämförande kartstudier samt inventering i fält. Där inget annat anges är fotografier tagna av Regionmuseet under 2011 och 2012.

Syftet med vård- och underhållsplanen är att lyfta fram och tydliggöra kyrkogårdens kulturhistoriska värden. Kyrkogårdens gröna kulturarv lyfts fram med extra fokus på kyrkogårdens träd. Detta görs även med tanke på att svara upp till de mål som Naturvårdsverket har formulerat för Svenska kyrkans kulturarvsarbete. Kyrkogårdar är en prioriterad trädmiljö i Naturvårdsverkets åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet. Kunskapen om kyrkogårdens historiska utveckling och beskrivningen av dess utseende idag bildar underlag för de kulturhistoriska bedömningarna. Vård- och underhållsplanen blir en vägledning för den framtida planeringen och vården så att de kulturhistoriska värdena kan säkerställas och utvecklas utan att minskas eller förvanskas.

Vård- och underhållsplanen syftar till att:

- kyrkogården vårdas på bästa möjliga sätt så att de kulturhistoriska värdena säkerställs och utvecklas
- tillståndshanteringen för såväl kyrkogårdsförvaltningen som länsstyrelsen underlättas
- förvaltningen får en vägledning i det konkreta vårdarbetet med riktlinjer och prioriteringar
- tydliggöra de kulturhistoriska värdena (inkl. de biologiska) för kyrkogårdsbesökare och allmänheten

1986 genomfördes en kulturhistorisk gravplatsinventering genom Regionmuseet (dåvarande Landsantikvarien i Malmöhus län). Den huvudsakliga inriktningen var då de enskilda vårdarnas kulturhistoriska värde och åtgärdsbehov. Vårderingen

delades in i tre kriterier: ”gravvård mycket värdefull”, ”gravvård värdefull” och ”gravplats värdefull”. Inventeringsmaterialet har fungerat som en bra referens för att se hur mycket kyrkogården har förändrats under de senaste årtiondena. Nu har perspektivet legat på karakterisering och värdering av strukturer såsom gångar, kvartersindelning och det gröna på kyrkogården.

Kyrkogårdens skydd i lagen

Södra Sandby kyrkogård skyddas enligt *Kulturminneslagens 4 kap (11-14§§)* såsom kyrkligt kulturminne. För att få genomföra väsentliga förändringar som kan påverka det kulturhistoriska värdet behövs tillstånd från länsstyrelsen. Tillstånd krävs till exempel för utvidgning, uppförande eller ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar samt större förändring av plantering och beläggning av gångar. Länsstyrelsen kan lämna besked om vad som behöver tillståndsprövas. Enskilda gravanordningar såsom gravvårdar, staket eller stenramar har ett skydd såsom en del av kyrkogårdens helhet och karaktär. Ett starkt begränsat antal enskilda vårdar kan ges skydd som kyrkliga inventarier enligt Kulturminneslagen. Skyddet gäller för äldre gravvårdar som är musealt uppställda men också för äldre vårdar som är löst placerade inne i kyrkobyggnaden eller på kyrkogården. Även äldre byggnadsdelar i kyrkogårdsmuren kan klassas som inventarier alternativt fornminne. På Södra Sandby kyrkogård finns ett antal äldre gravvårdar uppställda mot kyrkogårdsmuren vid gravkapellet.

Den historiska bytomtsgränsen från tiden före utskiftningen, enligt 1750 års och 1811 års karta, är registrerad som fornlämning nummer 93 i Södra Sandby socken och skyddas enligt *Kulturminneslagens 2 kap*. Del av kyrkogården innefattas i detta, västra delen av kvarter A närmast muren längs med Flyingevägen och området närmast kyrkan (del av kvarter C och hela kvarter B). Inom denna del av kyrkogården är alla ingrepp i mark utöver den normala gravgrävningen tillståndspliktigt då det kan beröra under mark dolda fornlämningar. Eventuella fynd av fornlämningar måste rapporteras till Länsstyrelsen.

Kyrkogårdens träd - en del av det gröna kulturarvet

Kyrkogårdens träd är en viktig del av kulturmiljön. De skapar rumslighet och bidrar till kyrkogårdens speciella karaktär. De har också en avgörande betydelse för växter och djur på platsen och i närområdet. Ofta är kyrkogårdens träd de äldsta som finns i omgivningen och representanter för trädkontinuiteten i landskapet.

Alla trädslag har särskilda arter knutna till sig och mest artrika är äldre ädellövträden¹ som kan vara värdar för hundratals arter. Våra djur och växter är anpassade till trädarter som funnits länge i landet, därför är vildväxande inhemska trädslag att föredra vid återplantering och nyplantering framför framkorsade sorter. Det varierar vilka trädslag som är typiska för traktens kulturlandskap. Ofta kan kyrkogårdens träd berätta en del av bygdens historia.

Kyrkogårdens betydelse för det vilda

Kyrkogården lockar till sig vilda arter och är en fristad för växter och djur. Arter på kyrkogårdar är ofta knutna till människan och hennes skötsel av marken. De hör till det biologiska kulturarvet, ett djur- och växtliv som har anpassat sig till mänskliga aktiviteter. En del av dem är följeslagare till människan och drar nytta av oss och vår miljö liksom vi använder naturen för vår egen nytta. Andra arter håller till i närheten av oss för att det råder brist på naturliga livsmiljöer. Flera i den sistnämnda gruppen är känsliga och hotade arter som ofta inte har någon annanstans att ta vägen.

De naturliga livsmiljöer som förr fanns i form av gamla träd, ängsmarker och åkerholmar, är idag till stora delar försvunna. Det är inte ovanligt att träden på kyrkogården är de äldsta i omgivningarna kring kyrkan. Kyrkogårdens betydelse för det vilda har ökat allt eftersom människan har förändrat landskapet, till att bli nästan outhärliga. Kyrkogårdens egenskap som en stabil plats med lång kontinuitet är således mycket betydelsefull för den biologiska mångfalden. Ibland helt avgörande.

Historisk bakgrund

Den skånska kyrkogården

Uppgifterna kring de skånska kyrkogårdarnas utseende för tiden före 1800-talet är mycket knapphändiga. Det vi vet är att de fram till 1800-talet var ganska små gräsbevuxna platser som skördas eller används för bete. Det stora flertalet begravs på kyrkogården medan det övre skiktet begravs inne i kyrkan. I ett stort antal kyrkor uppfördes gravkor under 1600-talet. Kyrkogårdarna inhägnas med träbalkar eller stenmurar. I ett kungligt brev från 1764 bestäms att kyrkogårdens yttre avgränsning ska uppföras av gråsten utan murbruk eller annat bindemedel. 1804 ges tillåtelse att uppföra stenmurar med kalkbruk under förutsättning att de täcks med skiffer eller tegel. På det viset är muren som omhägnar större delen av Södra Sandby kyrkogård ursprungligen utförd.

¹ Till dem räknas i Sverige vildväxande arter av ek (skogsek, bergsek), alm (skogsalm, vresalm, lundalm), lönn (skogslönn, naverlönn), lind (skogslind, bohuslind), bok, fågelbär, avenbok och ask.

Bygdens stormän och mest förmögna begravs på södra eller östra sidan som ansågs som de bästa platserna. Ju närmre koret desto bättre. Norra sidan ansågs minst attraktiv. Under andra hälften av 1700-talet börjar dock norrsidan användas mer allmänt på grund av platsbrist på övriga kyrkogården. Samtidigt reagerar prästerskapet och läkarkåren på de sanitära olägenheterna på kyrkogårdarna och inne i kyrkorna. 1783 förbjuds nya gravar i kyrkorna och inne i städerna. I Södra Sandby kyrka finns en gravvård inmurad i golvet i vapenhuset. Vården är från 1780 och har tidigare varit placerad inne i kyrkorummet.

Gravvårdarna från tiden före 1800-talets mitt markeras med små kullar och en bräda eller kors i trä. För det övre samhällsskiktet uppförs ofta liggande hällar i sten med personframställningar, vapensköldar, symboler och bomärken i relief. På Södra Sandby kyrkogård finns inga vårdar av det slaget bevarade. I Skåne framträder under det sena 1700-talet en regional gravvårdstyp i form av en stående slipad kalk- eller sandstensvård. Vården har oftast dekor och inskription i låg relief på båda sidorna och har ursprungligen varit bemålade i svart, blått, grönt och rött. Krönen på vårderna är antingen vinklade eller rundade med uppskjutande hörnpartier och var från början ofta försedda med svarvade klot av sten eller trä. Vårdtypen har varit vanlig på Södra Sandby och några vårdstenar finns bevarade längs muren vid gravkapellet. Eftersom texten är oläslig är det osäkert vilken tid de bevarade vårdarna är ifrån.

Vid gravkapellet finns äldre gravvårdar uppställda. Här en gravvårdstyp som blev vanlig i Skåne under det sena 1700-talet. Texten är oläslig och det är därför osäkert vilken tid just de här vårdarna är ifrån.

Skånes befolkning fördubblas under första hälften av 1800-talet och mer än 90 % av befolkningen bor då på landet. Detta bidrar till att landsbygdens kyrkogårdar blir överbelagda. Enskiftet och utflyttningen av gårdarna frigör mark vilket gör det möjligt att utvidga av kyrkogårdarna. Kyrkogårdens betydelse som mötesplats ökar och därmed också intresset för dess skötsel. I samband med

ombyggnader eller nyuppförande av kyrkor anläggs grusade gångar och kyrkogårdens vilda karaktär med buskage och fritt växande gräs försvinner alltmer. Trädplanteringar på landsortskyrkogårdarna blir vanligt efter 1800-talets mitt. Som en följd av befolkningsökningen ökar behovet av gravplatser på kyrkogårdar. Södra Sandby kyrkogård utvidgas vid två tillfällen under senare delen av 1800-talet.

Tidtypiskt för kyrkogårdarna i slutet av 1800-talet är de symmetriska anläggningar med rätlinjiga gångsystem. Ett mer ordningsamt intryck eftersträvas med klippta och tuktade häckar. Även användandet av trädgårdsväxter ökar under den här tiden.

Äldsta indelningen av kyrkogården går efter byar. Gravplatsernas storlek delas upp efter gårdarnas antal och storlek. Indelningen övergår därefter till att grundas på hemman. Storleken på platsen blir då beroende av hemmanens tillgångar och antal personer. En allmänning uppläts för dem som inte ägde någon jord och inte tillhörde något hemman. Så småningom övergår man till begravingar i varv, i den ordning man dött. Samtidigt börjar försäljning av enskilda gravplatser och familjegravarna blir det vanligaste begravningsättet under 1800-talet. På Södra Sandby kyrkogård fanns allmänningen på den mark som senare gjordes om till urlund, några vårdar finns bevarade från den tiden. En slags allmänning med en gemensam vård finns även i kvarter F. Den äldsta kända begravingen där är från 1949. Kvarteret tillkommer i samband med en utvidgning vid mitten av 1920-talet.

Alltmer sätts fokus på den enskilde gravplatsen och stor omsorg ägnas åt utformningen av gravvårdar och gravplatser. Lokalt utförda gravvårdar ersätts med standardiserade och industritillverkade gravvårdar. Den inhemska graniten dominerar men även kalksten, sandsten och i viss mån marmor är vanlig. Formerna varierar från små vårdar med polerad framsida till bautastenar och vårdar i form av obelisker och antika pelare. Gravvårdar av järn har sin storhetstid under 1800-talets senare del. Pampiga familjegravar markeras med stenram, järnstaket eller stenstolpar med kätting. På norra området närmast kyrkan (kvarter A) finns gravplatser med den här typen av gravanordningar bevarad.

Vid 1900-talets början kommer en reaktion mot att de enskilda gravplatserna har trätt i förgrunden på bekostnad av kyrkogårdens övergripande struktur. Efter nya klassicerande ideal eftersträvar man nu kyrkogårdar planerade efter ett strikt arkitektoniskt system med dominerande huvudaxlar markerade med alléer. Gravkvarter förses med lägre häckar. Det nya formspråket präglar både planer och byggnader liksom gravvårdarna. För att få ytterligare utrymmesbesparing påbörjas kremering i allt större grad och gravkvarteren kan utformas ännu mer rationellt. Den enskilda graven blir på så sätt underordnad

helheten. På Södra Sandby kyrkogård sker detta i mitten av 1920-talet då den struktur som präglar kyrkogården i dag tillkommer på den dåvarande kyrkogården som motsvarar det område som i dag utgör kvarter A-D.

På 1930-talet koncentreras anläggningen kring centralaxeln. Byggnader, alléer och trappor tjänar som blickpunkter för att understryka monumentaliteten. På Södra Sandby kyrkogården manifesteras detta med att gravkapellet placeras som en fondbyggnad i slutet av allén. Samtidigt blir gravvårdarna mer modesta och en nyhet kommer in på kyrkogårdarna i form av de låga, breda vårdarna. Beslut om maximihöjd fattas av kyrkogårdsnämnderna.

På 1940-talet tillkommer gravkapellet och placeras tidsenligt som en fondbyggnad i slutet av kyrkogårdsallén. Vy över norra delen av kyrkogården innan lindarna i allén togs ned som följd av rötskador. Juli månad 2005.

Omkring 1960-talet genomförs ytterligare rationalisering av de äldre kyrkogårdarna. Växtlighet och singel ersätts med stora sammanhängande lättskötta gräsmattor. Inte sällan tas stenramar, staket, prydnadsträd, växter och andra liknande inslag bort.

Under 1900-talets senare årtionden och fram till idag har begravningsstederna förändrats en hel del vilket påverkar kyrkogårdarnas utformning. Allt fler väljer att begravas på askgravplatser, i minneslundar eller askgravlundar. Askgravplatser innebär att gravplatsen upplåts med gravrätt med starka restriktioner avseende gravvårdens utformning. Minneslundan och askgravlundan är gemensamma gravområden för nedgrävande av askan och har gemensam plats för smyckning. Minneslundan är ett helt anonymt alternativ till skillnad från askgravlundan där plats för namnskyltar finns. Minneslundan och askgravlundan har oftast gräsbevuxen mark med mer eller mindre omfattande planteringar av träd och annan vegetation. Ofta finns också en vattenutsmyckning i form av en damm eller vattendrag. Under den här perioden tillkommer flera nya

inslag på Södra Sandby kyrkogård. Framförallt märks minneslunden i norra delen samt urnlunden och askgravlunden i den östra delen. En askgravplats finns utformad i kvarter D men har ännu inte börjat användas.

Södra Sandby socken och kyrka

Södra Sandby socken är en del av Lunds kommun. I Södra Sandby socken ingår tätorten Södra Sandby och byarna Flyinge och Skarnberga. 1885 fick socknen det nuvarande namnet Södra Sandby från att tidigare hetat Sandby för att särskiljas från Norra Sandby i nordöstra Skåne. Fram till 2006 ingick Södra Sandby församling i ett gemensamt pastorat med Hardeberga.

Kyrkbyn har medeltida ursprung men platsens bebyggelsehistoria är äldre. Ett arkeologiskt fynd med främst mynt och olika sorters ringar i silver troligtvis från 900-talet som hittades 1882 väster om kyrkogården, på prästgårdens mark, tyder på att en stormannagård legat på platsen innan kyrkan började byggas.

Södra Sandby kyrka består av ett västtorn med de äldsta delarna daterade till 1200-talets slut, ett långhus med kor från 1500 och korsarm vid långhusets nordöstra sida från 1847. När korsarmen byggdes revs ett vapenhus från 1500-talet vid långhusets södra sida. Vapenhuset är numera inrett i tornets bottenvåning med ingång i väster.

Kyrkogårdens anläggnings- och förändringshistoria

Den ursprungliga kyrkogården utgjordes av området närmast kyrkans södra och norra sidor. På början av 1800-talet ska det funnits 32 gravstenar på området närmast kyrkan vilket då utgjorde kyrkogården. Söder om kyrkan fanns fram till 1782 en fristående klockstapel. Det stod i det område som motsvaras av den västra delen av kvarter B. Klockstapeln beskrivs 1663 vara byggd av trä. 1725 anges klockstapeln liksom kyrkan vara mycket förfallet. 1749 renoverades klockstapeln men revs efter att kyrkan fått ett nytt torn 1781.

Kyrkogården som så långt vi kan gå i källorna bestod av ett område som ungefär motsvarar omfattningen på kvarter A och B. Den har sedan utvidgats vid flera tillfällen enligt följande:

- 1860 – *ägoutbyte* och förslag på *utvidgning* av kyrkogården enligt handlingar från 1859 (se kartskiss nedan).
- 1862 - *utvidgningen åt öster* invigs. Utvidgningen motsvarar ungefär omfattningen på det nuvarande *kvarteret C och del av kvarter D* (se kartskiss nedan).
- 1882 – kyrkogården *utvidgas åt väster*. Den utvidgningen rör sig troligen om raderna norr om kyrkan närmast vägen.
- 1924 – *utvidgning åt norr* motsvarande huvuddelen av *kvarter F*. Den gamla landsvägen integreras i kyrkogårdsanläggningen som en kyrkogårdsallé med almar. Utvidgningen sker i samband med ett jordförvärv där även tomten

väster om kvarteret ingick. Sedan dess har kvarteret utvidgats med en rad österut så en av de korta raderna i mitten har förlängts till en hel rad (nuvarande F321-F392).

1920-talets slut - begravingarna i *kvarter E* påbörjas. Om det görs i samband med en utvidgning eller om den redan är förberedd sen tidigare är osäkert.

1932 – *kyrkogårdsmuren* på västra och norra sidan uppförs 1932. Från början var muren täckt med enkupiga lertegelpannor. Dessa ersattes 1962 med sandstensplattor.

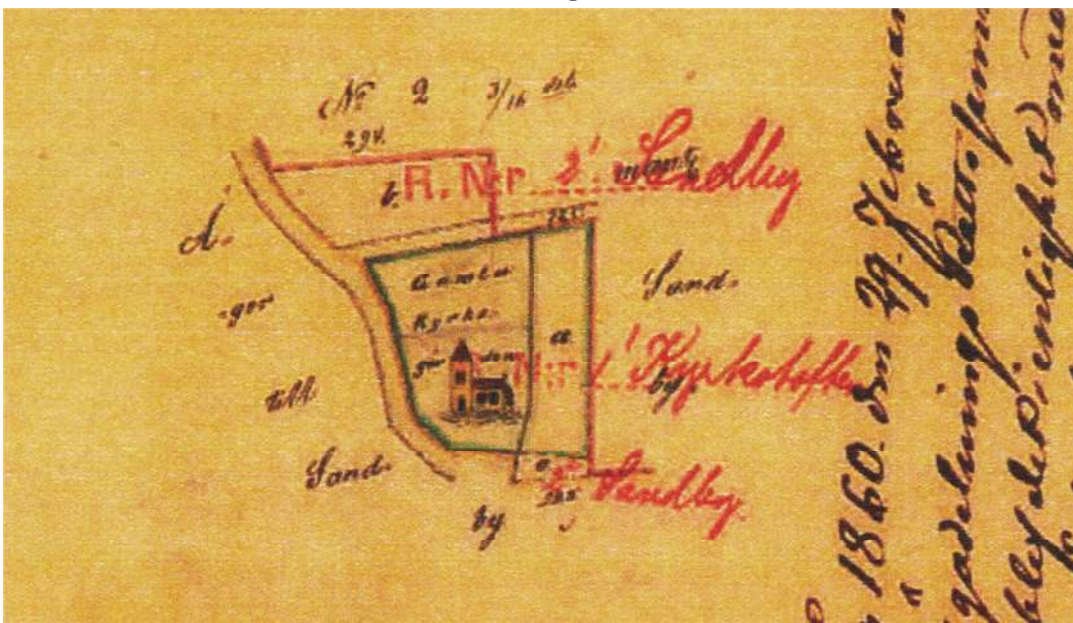
1930-talets mitt – dåvarande kyrkogården delas in i *radkvarter som avgränsas med vintergröna häckar* (ursprungligen tujahäckar) i nord-sydlig riktning och ett rutnätssystem av grusgångar anläggs. Även gravplatserna förses med grus. Med ett fåtal undantag omgärdas gravplatserna av buxbomshäckar. Undantagen är några gravplatser som är omgärdade med stenramar och järnstaket. Ett par av dem finns bevarade på kyrkogården idag.

1945 – *bårhuset*, även kallat gravkapellet, uppförs av byggmästaren Robert Johansson efter ritningar av arkitekten Hånry Carlsson.

1957 – *urnlunden* i östra delen anläggs.

1968 – ny *infart till kyrkogården* anordnas utifrån ett förslag från 1968. Då flyttas öppningen och ett parti av muren närmast kyrkan. I samband med det görs även en del förändringar i kvarter A närmast muren. På förslaget finns de fyra pyramidekarna som står på insidan av muren men tillkommer först runt 2005.

1986 – *minneslunden* i nordvästra delen invigs.

Karta från 1859 över ägoutbyte och utvidgning av kyrkogården åt öster. Partiet närmast kyrkan benämnd "Gamla kyrkogården" motsvarar ungefär kvarter A och B. Partiet österut, märkt "a", ungefär motsvarande kvarter C och del av kvarter D, invigs som kyrkogård 1862. Området norr om kyrkogården, betecknat "b", är den gamla kyrkojorden som lämnades i utbyte mot "a", åker tillhörande Sandby 2. 1924 i samband med ett jordförvärv återgår "b" i samband till kyrkan.

Flygfoto av S. Sandby.
Flygfoto över kyrkogården från 1935. Kyrkogårdens omfattning och struktur på gångar och kvarter är den samma som idag. Norra kvarteret (kvarter E) är förberett. På området där ask- och urnlunderna numera ligger finns spridda vårdar. På bilden syns vaktmästarbostaden (till vänster). Norr om kyrkan ligger den fyråriga gården som delvis finns bevarad och används av församlingen som kontors- och förrådsbyggnad, den så kallade "2:an". Bredvid (till höger i bild) låg ett trädgårdsmästeri. Kyrkogården låg på den här tiden i direkt kontakt med jordbruksmark åt norr. Foto ur Regionmuseets arkiv, Lund.

Kyrkogårdsmuren i sitt ursprungliga utseende med en grindöppning åt väster direkt ut mot Flyngevägen. Muren täcktes från början med tegelpannor. Vy från söder. Okänt datum ATA.

Numera ligger öppningen mot norr i stil med den södra och muren har anpassats för att få plats med en parkering längs med Flyngevägen. Båda grindöppningarna har breddats för att anpassas till biltransporter. Vy från nordväst i oktober månad.

Beskrivning

Omgivningen

Södra Sandby tätort är omgiven av ett fullåkerslandskap där det generellt sett är sparsamt med gröna ytor. Kyrkan låg förr i direkt kontakt med jordbruksmark i norr men samhällets tillväxt under 1900-talet har skapat ett avstånd där en mosaik av villabebyggelse numera gränsar till kyrkogården. Mot Sularpsbäcken i nordost finns ännu ett öppet och obebyggt område som ägs av kyrkan. Bäckens omges av en grön bård som tangerar kyrkogården öster om urnlunden och kvarter E. Närmast i söder ligger församlingsgården och västerut finns den gamla prästgården men också yngre bostadsbebyggelse från senare delen av 1900-talet vilket även förekommer norrut.

I kyrkotomtens nordvästra del ligger en tomt där kyrkovaktmästaren hade sin bostad. Bostadshuset revs i början av 2000-talet men en mindre förrådsbyggnad som tillhörde huset finns kvar på tomten. En liten trädgård med en mindre odling finns återigen på tomten sedan några år tillbaka.

Ortofoto från 2010 över Södra Sandby församlings fastigheter med omgivning.

Översiktlig beskrivning

Kyrkogården har en oregelbunden men rätvinklig form med kyrkobyggnaden placerad i sydvästra delen. Kyrkogårdens yta begränsas av Flyingevägen i väster, Sularpsbäckens dalgång i öster och församlingshemmets tomt i söder. I norr avgränsas kyrkogården av Kyrkogången och fastigheten där kyrkogårdsförvaltning-

en har sin verksamhet. Församlingens ägor innefattar även ett stort grönområde öster om kyrkogården på Sularpsbäckens norra sida.

Kyrkogården avgränsas med murade stenmurar i väster, i norr samt del av södra sidan. Muren i söder avlöses bitvis av ett plank av liggande brunmålad panel. I anslutning till norra muren finns även tät växtlighet i form av högväxt häck och olika trädsorter. Mot öster avgränsas kyrkogården av nyplanterad idegranshäck.

Huvuddelen av kyrkogården utgörs av kvarter i rader indelade i ett rätvinkligt gångsystem. Raderna avgränsas med vintergröna häckar. Häckarna har tidigare bestått av tujahäckar som successivt sedan 2006 ersätts av idegranshäckar. Med mycket få undantag är gravplatserna belagda med singel och omgärdade av buxbomshäckar. På kyrkogårdens mitt finns ett tiotal högväxta tujor och på östra delen finns rader av högväxta björkar. Högväxta träd förekommer även i anslutning till minneslunden i nordväst.

Kyrkogården har åtta öppningar, vissa försedda med enkel grind andra med dubbel grind och ett par utan grindar. Tre öppningar med dubbla grindar och en öppning utan grindar finns i muren mot Flyingevägen. I norra muren finns tre öppningar, två med enkla grindar och en med dubbel grind. I nordöstra hörnet finns även en öppning för hantering av kompost. I kyrkogårdens sydöstra del leder en öppning utan grindar till församlingshemmet.

De högväxta tujorna mitt på kyrkogården och björkarna utmed urnlunden utgör en viktig del av kyrkogårdens karaktär. I och med förnyelsearbetet med kyrkogårdens häckar är det än mer viktigt att värna om den befintliga växtligheten. Kyrkogården i april månad.

Murar och grindar

Kyrkogårdsmuren löper längs hela kyrkogårdens västra sida runt om minneslunden och längs hela norra sidan. Mot Flyingevägen har muren synliga oregelbundna stenar och grova, slätstrukna fogar medan den är vitputsad på insidan mot kyrkogården. Muren är täckt med sandstensplattor. Öster om gravkapellet är den vitputsad mur täckt med lertegelpannor till skillnad från övriga muren som är täckt med sandstensplattor.

I sex av de åtta öppningarna finns järngrindar i olika utförande. Samtliga grindar är svartmålade.

Nr 1.

Nr 2.

Nr 3.

Nr 4.

Nr 5.

Nr 6.

Kyrkogårdens grindar med början på grinden söder om kyrkan och därefter medsols runt kyrkogården.

Nr 1 och 2. Tre enkla järngrindar i kvadratisk mönster. Grindstolparna är murade och täckta med kopparplåt med kors på toppen.

Nr 3. Pargrind med lägre sidogrindar på vardera sidan. Pargrinden är klassiskt dekorerad med franska liljor överst på grindarna. Grindstolparna är murade och täckta med kopparplåt med kors på toppen. Yttre paret grindstolpar har samma utförande som de invändiga, dock något lägre och utan kors.

Nr 4 och 6. Enkel grind med litet kors överst. Grinden sitter direkt i muren utan grindstolpar.

Nr 5. Pargrind med franska liljor överst. Grindstolpar av järn.

Gångsystemet

Gångsystemet på kyrkogården är uppbyggt som ett rätvinkligt rutmönster med gångar i syd-nordlig respektive väst-östlig riktning. Urnlunden i öster är integrerad i det här systemet men skiljer sig något med en liten mindre skala och en tätare karaktär. Gångarna är i huvudsak belagda med grus men även andra markmaterial förekommer. Markområdet närmast kyrkan är belagt med gatusten. Under senare tid har gången längs södra kanten och gången fram till gravkapellet försetts med asfalt och i urnlunden förekommer betongplattor på vissa sträckor.

Träd

På Södra Sandby kyrkogård saknas äldre träd närmast kyrkan och inom kyrkogårdens centrala delar. Yngre planterade individer är dock på uppväxt. En avenbok i kanten av minneslunden och två trädrader med ett 20-tal björkar som står i urn- och asklunden hör till de största trädindividerna på kyrkogården.

Utmed östra kanten står sammanlagt 8 björkar på rad innanför muren. Mellan asklunden och kvarter D står 12 björkar på rad på östra sidan om häcken. I sydöstra hörnet finns ytterligare en björk. Den björken står en bit inne på gräsytan. Även fem prydnadsaplar som står i en oval formation finns på gräsytan.

Värt att nämna är också den äldre hängask som finns utanför kyrkogården i en intilliggande trädgård mot söder. Troligen har det även funnits hängaskar inne på kyrkogården längre tillbaka.

Gången upp till kapellet kantas av en allé med unga lindar. Lindarna tillkom 2007 då de ersatte en tidigare lindallé som fick tas ned p.g.a. rötskador. Lindarna är av en mindre sort och är placerade något glesare än tidigare. En hängalm som stod alldeles norr om kyrkan togs ned i samband med almsjukan 2005. Även i minneslunden fanns tidigare almar som drabbades av almsjukan.

På norra sidan om gravkapellet finns ett stort kastanjetråd. På andra sidan muren norr om gravkapellet finns ask, lind, björk och kastanj. Utmed minneslunden finns en stor blandning olika trädsorter. Där finns en rad pelarekar längs norra kanten och en rad högväxta tujor vilka ger en viss struktur i växtligheten. Innanför raderna växer lönn, högväxta idegranar och avenbok. En rad med pelarekar finns också innanför västra muren i trädgården som tillhört kyrkvaktmästarbostaden.

Avenboken i minneslundens nordöstra hörn i oktober.

Urnlundens björkar i november månad.

Kvartersbeskrivning

Nedan följer beskrivning av kyrkogårdens olika kvarter. Kvartersindelning (A-F och urnlunden) liksom gravplatsnummer utgår från befintlig gravkarta som används av församlingen.

Kvarter A

Kvarter A ligger norr om kyrkan och tillhör tillsammans med kvarter B den äldsta delen av kyrkogården. Flera begravningar från 1850- och 1860-talen finns i kvarteret. Många av dessa hör till spädbarn och den nuvarande gravvården är troligen rest först i samband med att en anhörig vuxen begravts, vanligen på 1880- och 1890-talen. Den äldsta dateringen som mer säkert hör till vården är 1860 och finns på gravplats A 230-234.

Numera består kvarteret främst av låga breda vårdar från mitten och andra hälften av 1900-talet förekommer. Bland dessa finns fortfarande många höga smala vårdar på liten sockel bevarade från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

I kvarteret finns en stenram och ett järnstaket bevarade. I övrigt är platserna omgärdade av låga buxbomshäckar. I kvarteret finns vintergrönt i form av häckar och några höga tujor, i övrigt är växtligheten i kvarteret relativt sparsam.

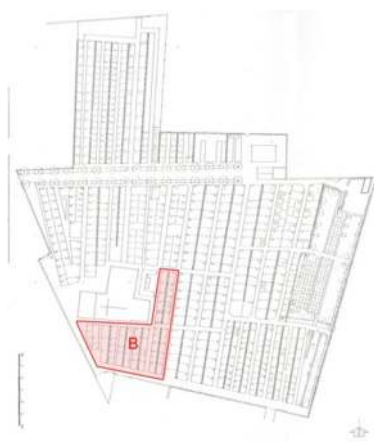
Titlar som berättar om det omgivande samhället fram till tidigt 1900-talet förekommer på flera vårdar. Exempel på dessa är ”stuteriveterinär”, ”kassören vid Örtofta sockerfabrik”, ”handlaren”, ”studerande af sk. nat.”, ”landbrukaren” och ”beridaren”.

Kvarter A med låga breda vårdar från mitten och andra hälften av 1900-talet blandade med höga smala vårdar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal

I kvarter A förekommer flertalet gravvårdar med titlar som berättar om orten Södra Sandby. Här är två vårdar med anknytning till Revinge hed respektive Flyinge stuteri: "sjukvårdsfurir" och "stallbetjenten – medaljören". Vårdarna är från 1941 respektive 1933 och har båda en tidtypisk och påkostad utformning.

Kvarter B

Kvarter B ligger på den ursprungliga delen av kyrkogården. Fortfarande finns många äldre gravvårdar bevarade i kvarteret. Ungefär en femtedel av vårdarna är från tiden för 1900. Den äldsta kända begravningen är från 1869 och finns vid kyrkans sydvästra hörn på gravplats B1-2. Övriga vårdar från den perioden finns spridda i hela kvarteret. Med undantag från 1920-talet finns alla decennier representerade i kvarteret med en tyngdvikt på 1960-talet. Att inte 1920-talet finns representerat här har sin förklaring i att man då utvidgade kyrkogården så nya begravningar kunde ske på annan plats.

Kvarteret består främst av stora gravplatser. Flertalet gravplaster är försedda med höga, svarta vårdar där obelisker är ett vanligt inslag liksom kors på sockel. Öster om kyrkan finns ett sentida metallkors från 1980-talet (gravplats B139-140). I övrigt är vårdarna av sten.

Samtliga platser är belagda med singel och har omgärdningar med buxbom. I en del av kvarteret, närmast kyrkan och västra muren, är gångarna belagda med gatusten och längs södra sidan är gången belagd med asfalt. I övrigt är gångarna belagda med singel. Växtligheten domineras av de vintergröna häckarna mellan

raderna. På en av gravplasterna finns växten gamander bevarad, en växt som har varit vanlig på Södra Sandby kyrkogård.

Ett enstaka antal vårdar är nedmonterade av säkerhetsskäl. Cirka fem av platserna är utan vård och de platserna finns framförallt i västra delen av kvarteret.

I kvarteret finns ett antal gravplatser med tidtypiska vårdar från slutet av 1800-talet bevarade. Gravplatsen B 1-2 har en typisk vård för en stor familjegrav från den tiden. Vården är utformad som en obelisk av blankpolerad svart granit med inskriptioner på tre av de fyra sidorna. Även vården på gravplats B 97-99 öster om kyrkan har en gravvård av svart granit men i stället i form av en bautasten med ett stiliserat växtmönster i relief på baksidan. Svart granit ett kors på sockel på gravplats B 45-48 hör också till den tiden. En annan gravvårdstyp från det sena 1800-talet finns på platsen B 5-8. Vården är av vit sandsten och överst på den finns en rund medaljong dekorerad med änglar och putti och en ”Thorvaldson-medaljong”. En annan representant för det sena 1800-talet är gravvården på gravplats B 152-154. På framsidan som är blankpolerad finns en lagerkrans av eklöv och ett latinskt kors.

Översiktsbilder på kvarter B. Kvarteret består av stora gravplatser samtliga med grus och omgärdade av buxbom. Höga smala vårdar och den lite lägre varianten med rundad avslutning upptill från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet blandas med låga breda vårdar från 1930-talet och framåt. I kvarteret förekommer mycket vintergrönt men inga högre träd.

I kvarter B finns även modernare vårdtyper. På B 21-24 förekommer en vårdtyp typisk för 1930-talet i form av en rektangulär, låg och bred sten i svart granit. Vården är tidtypiskt dekorerad med arkitektoniska element. På samma gravplats finns den vintergröna växten gamander som förekommit mer frekvent på kyrkogården innan buxbomen blev vanlig. En av gravplatserna (B146-147) har utformats som en mindre minnesplats med en stenkant, ett litet stenröse och har vilt växande blommor såsom skilla.

Kvarter C

Kvarter C utgör det mittersta partiet på kyrkogården och består av fyra raderna i syd-nordlig riktning från kyrkogårdens södra gräns till gången till kapellet. I huvudsak består kvarteret av stora gravplatser med plats för familjegravar. Ett par gravplatser har delats upp i mindre enheter med gravar från 1980-talet. I norra delen har fyra före detta gravplatser (C92-103) omgestaltats till en meditationsplats med sittbänk och planteringar, bl a högväxt gräs, i rabatter. Platsen är belagd med grus och omges av en låg idegränshäck.

Gravvårdarnas ålder har en spridning från början av 1900-talet till 1980-tal med inslag av ett fåtal vårdar från 2000-talet. Majoriteten av vårdarna är från 1910- och 1920-tal. Vårdarna består därmed av en blandning av typer från olika tider. Stora vårdar av svart granit från början av 1900-talet är fortfarande mest dominerade särskilt i mitten av kvarteret. Men den låga breda gravvården är också mycket vanlig. Flertalet av den senare gravvårdstypen är ommonterade så de numera är liggande som en häll. Mer om detta under *Ommonterade vårdar*. I kvarteret finns även några vårdar med friare form som är typisk för 2000-talet.

Samtliga gravplatser är belagda med grus och med några få undantag är alla omgärdade av låga buxbomshäckar. Undantagen utgörs i huvudsak mellan gravplatser där vården har avlägsnats efter att gravrätten har återlämnats. Raderna avgränsas av rygghäckar som tidigare bestod av tuja men under de senaste åren har byts ut till idegran. I kvarteret förekommer även annan vintergrön växtlighet såsom formklippt tuja, rododendron, oxbär, krypen och sockertoppsgranar. Även daggkåpa, lavendel, kärleksört och rosor är vanliga. På ett par gravplatser finns lågväxt oxbär. I mitten av kvarteret framträder framförallt de högväxta tujorna. Kvarterets gångar är belagda med grus.

I kvarteret är ca 30 % av gravplatser återlämnade. En tredjedel av dessa gravplatser saknar vård varav de flesta förekommer i raderna i kvarterets nordvästra del. I kvarteret förekommer även ett stort antal (på ca en åttondel av

gravplatserna) nedmonterade vårdar. Ungefär hälften av dessa finns på återlämnade gravplatser och riskerar därför att försvinna från gravplatsen.

Vårdarna i kvarter C består av en blandning av typer från hela 1900-talet. Stora vårdar av svart granit från början av 1900-talet är fortfarande mest dominerade särskilt i mitten av kvarteret.

I kvarter C är även den låga breda gravvården mycket vanlig. Kvarteret är rikt på vintergröna växter i olika höjder.

I raderna i kvarter C's nordvästra del är många av gravplatser återlämnade och saknar vård. Mellan gravplatserna har även buxbomen som tidigare delade av platserna avlägsnats. Fyra gravplatser har omgestaltats till en meditationsplats med sittbänk och planteringar med högväxt vass.

Kvarter D

Kvarter D ligger i den östra delen av kyrkogården, söder om gravkapellet. Kvarteret består i huvudsak av gravvårdar från tidigt 1900-tal uppblandade med vårdar från 60-talet och framåt. Kvarterets äldsta gravvårdar är från slutet av 1800-talet och finns i södra delen av kvarteret. I östra delen av kvarteret finns en rad med mindre gravplatser enbart med vårdar från slutet av 1960-talet samt 1970-tal.

Kvarter D har en liknande karaktär som kvarter C i större delen av kvarteret med stora grusade gravplatser omgärdade av låga buxbomshäckar. De nordöstra raderna består delvis av ett system med mindre gravplatser. Området har omdisponerats utifrån ett förslag från 1973. Likaså är höga smala svarta granitvårdar vanliga, bland annat i obelisk- och kolonnform. Dessa är blandade med låga breda vårdar. Mitt i det sydöstra radparet finns liksom i kvarter C en meditationsplats. Platsen har en mer naturlig form med en slingrande stig tvärs över gravraderna. På sidorna om stigen är marken belagd med marktäckande växter som fetknopp och daggkäpa. Som en fond till en sittplats i form av en stenbänk finns en högväxt grässort och bambu.

I kvarterets nordöstra del är två stora gravplatser omgestaltade till ett område för askgravplatser. Området har rektangulär form och omges av en låg häck med spirea. Två ytor omgärdade med sten har förberetts för vardera sex

askgravar med likformade liggande gravvårdar. Innanför stenramarna finns marktäckande Waldstenia.

Växtligheten i kvarteret utgörs framförallt av vintergrönt såsom höga och låga formklippta tujur, rododendron, sockertoppsgran, murgröna och idegran. Kärleksört, ljung och rosor är också vanliga i kvarteret. På ett par gravplatser i nordöstra delen finns bollformade tujur i två rader. På området med askgravplatserna finns japanska körsbärsträd. Dvärgvide förekommer också på ett par gravplatser i kvarteret.

Höga svarta granitvårdar är vanliga i kvarter D, bland annat i obelisk- och kolonnform (se även bild nedan).

I de nordöstra raderna i kvarter D har de större gravplatserna styckats av för plats till mindre gravplatser.

Mitt i det sydöstra radparet finns en meditationsplats med en slingrande stig och med marktäckande växter som fetknopp och daggkäpa. Vid sittplatsen finns högväxt gräs och bambu.

I östra delen av kvarter D finns en rad med mindre gravplatser med vårdar från slutet av 1960-talet och 1970-talet. Raden gränsar till urnlunden som har en annan karaktär än den övriga kyrkogården.

Kvarter E

I kvarter E finns framförallt vårdar från 1930- och 1940-talen, närapå hälften av vårdarna är från den tiden. I övrigt är vårdarna från 1960-talet och framåt. En vård är daterad 1892 (E59-60) men har ett utförande från 1930-talets vårdstil med klassicerande dekor. Den är troligen uppförd i samband med att den andra begravningen sker 1931. Likaså finns på E9-12 en datering från 1909

på en senare tillkommen vård. Denna plats ligger i anslutning till det äldre kvarteret C och hör troligen dit.

Gravplasterna är generellet något mindre än i de föregående, äldre kvarter men har tidigare även haft gravplatser med plats för stora familjegravar. På senare tid, från 1990-talet och framåt har dessa allteftersom styckats av till mindre enheter. Gravplatserna är omgärdade med låg buxbom och belagda med grus.

Höga smala vårdar förekommer även i det här kvarteret men är mer modesta till sin form. Vårdarna är ofta försedda med fina dekorer med inspiration från antiken. I kvarteret finns också den breda låga vårdtypen som börjar bli vanlig under 1930-talet. I norra delen finns sentida vårdar i friare form där bland annat en hjärtformad sten utmärker sig. Även en mindre gravplats med en liten rund natursten och en uppstammad japansk lönn utgör ett tidtypsikt inslag från 2000-talet. Liksom i de föregående kvarteren förekommer många numera liggande vårdar som tidigare varit stående.

Ungefär 25 gravplatser (ca 25 %) är återlämnade varav 10 är utan vård. Framförallt syns detta i norra kvarteret där både vårdar och buxbom saknas och flera gravplatser har nedmonterade vårdar.

I kvarteret förekommer flera vårdar med titlar med anknytning till det omgivande samhället såsom stoöverskötaren (E68-71), auktionsroparen (E138-139), stallbetjänten och stallbetjänt (E191-194 och E241-243) samt körmästaren (E239-240). Titeln sömmerskan på gravplats E27-30 med en vård från 1940-talet är speciellt intressant då den visar ett kvinnoyrke vilket inte är så vanligt på våra kyrkogårdar.

Kvarter E består framförallt av vårdar från 1930- och 1940-talen med låga stående stenar. Gravplasterna är generellet något mindre än i föregående kvarter men är även här omgärdade av buxbom och belagda med grus.

Vy över kvarter E med kvarter C och D i bakgrunden.

I norra delen av kvarter E är flertalet av gravplatserna återlämnade och består därför av många tomma gravplaster och nedmonterade vårdar. I väntan på att den nyplanterade ryggbäcken ska växa upp får kvarteret ett lite öde intryck.

I kvarter E finns många olika titlar med anknytning till det omgivande samhället från tiden 1930-talet och framåt. På gravplats E138-139 finns titeln "auktionsroparen" på en konstnärligt utformad och tidtypisk gravvård från 1930-talet. På gravplats E27-30 finns en enkel vård (troligen tidigare stående) från 1940-talet som visar ett kvinnoyrke, "sömmerskan".

Kvarter F

Kvarter F är en utvidgning av kyrkogården från mitten av 1920-talet. Kvarteret ligger på norra sidan om gången fram till gravkapellet. Norrut avslutas det med en fond av hög växtlighet med bland annat en rad pyramidekar. I östra delen av kvarter F finns ett större parti som ännu inte har använts för begravningar.

Den övriga kyrkogårdens struktur med rygghäckar som delar av gravraderna två och två samt den nord-sydliga riktningen återfinns i kvarteret. Gravplatserna är generellt något mindre men är även här belagda med grus och omgärdade av låga buxbomshäckar. I kvarteret förekommer framförallt den låga breda vårdtypen. Många av dessa är liksom i kvarter C-E numera ommonterade till liggande läge med en svag lutning. På en av gravplatserna har anordnats en minneslund i liten skala med ett litet sorgeträd och en liten stenbänk. Längst österut i kvarteret i närheten av grinden ut till kyrkogårdsförvaltningens gård finns ”den sociala graven”. Det är en gravplats som anordnades för mindre bemedlade som inte hade möjlighet att ordna en egen gravplats. Den tidigaste kända begravningen är från 1949. Gravvården restes av fattigvårdsstyrelsen genom ordföranden Oscar Anderssons (begravd på gravplats D38-40) försorg².

Växtligheten i kvarteret domineras av rygghäckarna, buxbom runt gravarna och de vintergröna växterna som framförallt utgörs av tuja och sockertoppsgran. På gravplatserna är ljung, kärleksört, rosor och lavendel vanligt förekommande. Jämfört med de tidigare kvarteren är få gravplatser återlämnade och enstaka står utan vård. Det har förstås sin förklaring i att det är relativt unga begravningar.

I kvarteret förekommer flera vårdar med olika titlar som tillsammans berättar om det omgivande samhället. Exempel på dessa är lantbrukaren (F16-18), banvakten och sjuksköterskan (båda på F60-62), stallbetjänten (F66-68), fodermarsk (F75-77), verkstadsägaren (F91-92), småbrukaren (F145-146), husägaren (F131-132), smedmästaren (F133-134) och kontraktprosten (F400-401).

² Uppgift från sonen Nils-Arne Andersson, Södra Sandby

Kvarter F anslutas norrut med en fond av höga träd, bland annat en rad med pyramidekar.

I kvarter F finns flera vårdar med olika titlar som tillsammans berättar om det omgivande sambället. Bilden visar en vård med två representativa titlar "bannakten" och "sjuksköterskan".

"Sociala graven" med gravvården som restes av fattigvårdsstyrelsen genom ordföranden Oscar Anderssons försorg. Den äldsta kända begravningen på platsen är från 1949.

Askgravlunden

Området som innefattar askgravlunden består av en minnesplats i norr, en rabatt med vintergröna växter och ett spridningsområde belagt med gräs i södra delen. På minnesplatsen finns tre höga, smala pelare av granit med namnskyltar i brons. Här finns också två parkbänkar och blomlådor samt en ljusbärare. Marken är belagd med en stenarmeringsmatta. Rabatten täcks av vintergröna, Vinca, och utgör en gemensam smykningsplats. Där finns hållare för besökarnas buketter och vanligen placeras även mindre föremål såsom porslinsfigurer, i form av

hjärtan, djur, ljuslyktor och personliga meddelanden. Ett uttryck för senare tiders begravningstraditioner. På spridningsområdet i södra delen av askgravlunden finns en oval med fem unga prydnadsaplar.

Bilden till vänster visar minnesplatsen och till höger spridningsområdet med gräs i södra delen. Mellan dessa delar finns en gemensam smyckningsplats där besökarnas blommor och gravdekorationer kan placeras.

I den gemensamma smyckningsplatsen uttrycks senare tiders begravningstraditioner i form av personliga föremål och meddelande. Ett annat exempel är glasänglarna som hänger i trädet vid platsen.

Urnkunden

Urnkunden uppfördes efter ett förslag av f.d. kyrkogårdsföreståndare Hilding Claesson 1957. Förslaget finns tydligt redovisat på en ritning³ med förslag på växtlighet och utformning av platserna. I förslaget framgår att det skulle få plats med sammanlagt 188 urngravplatser. Även ett alternativt förslag fanns, som gick ut på att försänka en del av urnkunden för att komma närmare i nivå med marken öster om kyrkogården. Sedan urnkunden anlades har vissa större förändringar skett. I

³ Södra Sandby församlings arkiv: *Södra Sandby kyrkogård, Förslag till urnlund, Alternativ I*, Lund den 28 oktober 1957, Hilding Claesson, f.d. kyrkogårdsföreståndare

nordöstra hörnet liksom mitt i östra raden har häckar och träd tagits bort för att förbereda för fler platser.

Urnlunden består i huvudsak av två karaktärer. Mittpartiet består av rader av mycket små gravplatser med små liggande vårdar i grus inramade med buxbom. Längs raderna finns gångar med kalkstensplattor. Både på platserna och mellan finns en frodig växtlighet med växter liknande de som finns på kyrkogården i övrigt. Exempel är små formklippta tuja, kärleksört, ljung och ormbunke. Andra delen består av gravvårdar med små rabatter. Gravplatserna är placerade i rader utan avgränsningar mellan. Gravvårdarna är alla låga stående men skiftar i form och färg. Den sentida trenden med naturstenar är vanlig i kvarteret.

Bland urngravarna finns fortfarande några äldre gravar från tiden då marken utgjorde kyrkogårdens allmänning. De är från tidigt 1900-tal och utmärker sig i kvarteret då de står direkt i gräset utan rabatter.

Urnlunden har två huvudkaraktärer; i mitten små gravplatser med liggande vårdar i grus inramade med buxbom och längs kanterna rader med stående vårdar i gräs. De högväxta björkarna bidrar också till den speciella karaktären. Vy mot söder.

I urnlunden finns fortfarande några vårdar över äldre kistbegravningar bevarade. Bilden till vänster visar två vårdar, den ena från 1905 och den andra (till höger i bild) med äldsta begravningen från 1907 med en vård som troligen är rest i samband med en begravningen 1936. De äldre gravarna saknar rabatter vilket skiljer dem från andra platser i kvarteret.

Minneslunden

Minneslunden skiljer sig från övriga kyrkogården med sin ovala form. En gångväg omger en gräsyta och en tvärsgående gångväg delar upp gräsytan i två delar. I mitten finns en minnesplats med ett par större obearbetade naturstenar och två ljusbärare som är kombinerade med elektriska lampor. Här finns betongrör för planteringar och hållare för buketter från besökarna. Vid minneslundens ingång i öst finns en skylt med texten ”minneslund” samt en skylt med en längre text om vad en minneslund innebär.

Omgivande gångväg är belagd med gatusten i mönster. Gångvägen som korsar minnesplatsen är belagd med hårdbeläggning med makadamkross (0-8 mm). Minneslunden omges av lövfällande häckar. I norra och västra kanterna finns snöbärshäck och syrenbuskar samt hasselbuskage. Längs södra kanten växer vildvuxen murgröna och mitt i området finns en ung kornell (*Cornus controversa*). En rejäl avenbok och en högväxt idegran ingår också i växtridan som avskärmar utåt och skapar ett skyddat rum samtidigt som den ramar in.

Minneslunden är en grön och lummig yta som gynnar både växt och djurliv på kyrkogården. Ytan har varit beväxt med träd och buskar åtminstone sedan tidigt 1900-tal, vilket innebär att det finns en kontinuitet i det gröna som har betydelse för många arter. Gräsytan i minneslunden innehåller olika blommande kärlväxter som drar till sig insekter. Vattenanordningen i minneslunden är ett viktigt inslag som ökar förutsättningarna för biologisk mångfald på kyrkogården. Den kan i bästa fall fungera som en vattenreservoar för insekter och mindre däggdjur om den inte prepareras med kemiska medel.

Minneslunden i april månad- Besökarna blommor lysor upp i väntan på att minneslundens grönska ska slå ut.

I oktober månad är minneslunden fortfarande i full grönska. Snöbärsbuskar täcker marken och längre upp finns syren och hasselbuskage samt ett antal högväxta träd av olika arter. I sydvästra hörnet finns en ung kornell (vänstra bilden).

Djurlivet på kyrkogården

Kyrkogården i Södra Sandby intresserar och drar till sig många djurarter. Lättast att upptäcka är de *fåglar* som rör sig mellan häckar, gräsytor, gravvårdar och träd. Förutom vanliga arter som koltrast, ringduva, grönfink och pilfink finns par av hämpling. Hämplingen hör egentligen hemma i jordbrukslandskapet men har minskat kraftigt de senaste 30 åren. Fågeln trivs på kyrkogården eftersom där finns gott om tätt buskage med möjlighet till boplats och föda, främst i form av frön. Häckarna på kyrkogården är en viktig tillgång för fågellivet.

Den lite mer uppmärksamme besökaren ser även att en hel del *insekter* håller till på kyrkogården. Blommande buskar, träd och kärlväxter, som till exempel körsbär, hagtorn, buxbom, ljung och kärleksört, besöks flitigt av olika småkryp eftersom de innehåller nektar och pollen. Alla slags rabatter och planteringar har betydelse för kyrkogårdens djurlivets frekvens. Intressanta rabatter med blommande perenner finns bland annat norr om kyrkan intill muren mot väster och längs den unga trädallén utmed gången som avgränsar mot kyrkogårdens nyare del i norr.

Fladdermöss har setts till i kyrkans närhet. Det finns 18 arter i landet och alla är fridlysta. Skydd från väder, vind och fiender samt en högre temperatur än utomhus gör att fladdermöss gärna dagvilar eller övervintrar i kyrktorn och på kyrkloft. Tillgång till äldre träd kring kyrkan är också en viktig faktor för dem.

Björkarna i urn- och asklunden är betydelsefulla för *fågellivet* samt en mängd *andra organismer* som lever på bark, grenar och stammar. Likaså är den stora kastanjen vid gravkapellet värd åt många arter.

Kyrkogården drar till sig många djurarter såsom insekter och fåglar. På bilden till höger syns en hämpling sittande på en vård i anslutning till urnlunden. Hämplingen är numera en alltmer ovanlig syn i landskapet men trivs på kyrkogården där finns gott om häckar med boplats och föda.

Bebyggelse på och i anslutning till kyrkogården

Kontors- och förrådsbyggnaden "2:an"

Kontors- och förrådsbyggnad för kyrkogårdsförvaltningen, den s k 2:an, ligger i anslutning till kyrkogårdens nordvästra del. Gården består av en huvudbyggnad och två mindre flygelbyggnader. Västra längan som är huvudbyggnaden är den äldsta och har tillhört en tidigare kringbyggd gård, Sandby nr 2:13. Byggnaden har vitputsade fasader med blåmålade vindskivor och ett sadeltak med mycket spetsig vinkel. Taket är täckt med tvåkupiga lertegelpannor. Taket har en brant lutningen som visar på att det ursprungligen har varit ett stråtak. Byggnadens två skorstenar är putsade och är försedda med utkragning upptill. Fönstren är blåmålade och indelade med spröjs. Fönsteröppningar på gavlarna är valvade. I röstet finns blinderingar med trappstegsmurning upptill. Byggnaden har en kort tillbyggnad i vinkel på norra sidan.

Den norra flygeln är uppförd i tegel och har små fönster som sitter högt upp i fasaden, strax nedanför takfoten. Den södra byggnaden är liksom huvudbyggnaden vitputsad med stående blåmålade paneler i röstena.

Väster om 2:an finns en tujahäck som avgränsar kyrkogården mot gården och söderut avgränsas kyrkogården av en högväxt häck som till skillnad från tujan är lövfällande.

Kontors- och förrådsbyggnaden "2:an". Till vänster fotografi från 1980 då den användes som scoutgård. Två dörrar i västra fasaden har sedan dess murats igen. På bilden syns också en del av kvarter F. Sedan dess har nya gravar tillkommit i kvarteret och en hög tujabäck avgränsar kvarteret mot gården, västra fasaden är numera en sluten baksida.

Gravkapellet/bårhuset

Gravkapellet ligger i den nordöstra delen av kyrkogården med huvudfasaden vänd mot kyrkogårdsallén västerut. Byggnaden har en rektangulär form med sadeltak belagt med rött enkupigt lertegel. Väggarna är putsade med vit kalkputs med en ojämnt kvastad yta. Som dekorativa element i fasaden finns synliga naturstenar utan puts. Även sockeln av gråsten är oputsad. Ovanför ingången sitter ett kristusmonogram av smidesjärn. Fönstren har blyinfattade glasrutor och träbågar som är målade med oljefärg i en ljus gråblå kulör. Porten består av ett par trädörrar med liggande panel. Dörrarna är målade med oljefärg i en ljus gråblå kulör. Gravkapellet uppfördes som bårhus 1945 och placerades som en fondbyggnad till kyrkogårdsallén.

Gravkapellets huvudfasad vetter mot väster och byggnaden skapar en fond till kyrkogårdsallén.

Förrådsbyggnad och tillhörande trädgård

I anslutning till minneslunden i kyrkogårdens nordvästra del ligger en förrådsbyggnad. Byggnaden är uppförd i tegel och har numera sinuskorruerade eternitplattor på sadeltaket. Den är försedd med sentida dörrar och fönsterbågar som är brunmålade. Även dörröppningarna är senare tillkomna. Mitt emellan de befintliga dörrarna har funnits ytterligare en öppning som numera är igenmurad. Fönsteröppningen på östra gaveln har sin ursprungliga form medan motsvarande fönsteröppningen på västra gaveln är förändrad. Församlingen planerar för närvarande att inreda toalett i förrådsbyggnaden.

Förrådsbyggnaden ligger på en tomt där även ett bostadshus funnits. Det har tidigare fungerat som bostad för kyrkovaktmästaren som även förvaltade trädgården. Trädgården används idag som en rehabiliteringsträdgård.

Förrådsbyggnaden på tomten intill minneslunden. Söder om byggnaden fanns tidigare ett bostadshus med tillhörande trädgård. Huset beboddes av kyrkovaktmästaren som också skötte trädgården. Nu används den för rehabilitering.

Kulturhistorisk värdering

För värdebeskrivningen har Riksantikvarieämbetes modell kulturhistorisk värdering använts (Unnerbäck 2002, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*). Grundtanken med modellen är att de kulturhistoriska motiven ska definieras tydligt för att det ska vara möjligt att bevara och vårda kyrkogården på ett ändamålsenligt sätt. Modellen går ut på att definiera och beskriva de olika bevarandemotiven och göra en sammanvägd bedömning av kriterierna. Utifrån värderingen kan man välja ambitionsnivå på bevarandet och föreslå åtgärder som förstärker de kulturhistoriska värdena. Det beskrivande kapitlet samt redogörelsen för kyrkogårdens historiska utveckling ligger till grund för den kulturhistoriska värderingen av begravningsplatsen.

Den biologiska bedömningen är gjord utifrån kyrkogårdens befintliga komponenter med betydelse för olika vilda arter och platsens ekologi. Träd, kyrkogårdsmur, häckar, grusgångar, gravvårdar, trappor, gräsytor, vattenspeglar, byggnader och kompostplats är generella beståndsdelar som tillsammans skapar den intressanta livsmiljö som kyrkogården är. De vilda växter och djur som påträffats vid besöket ger därtill en fingervisning om sammansättningen av arter och kyrkogårdens funktion för det vilda livet i området. Det bör dock påpekas att ett par studietillfällen inte ger en fullständig bild av platsens biologiska mångfald.

Kulturhistorisk bedömning inklusive biologiska värden av kyrkogården

Kyrkogården i sin helhet utgör en ovärderlig miljö i tätorten Södra Sandby och är en del av dess bebyggelse- och utvecklingshistoria.

Kyrkogården har kontinuerligt genomgått mer eller mindre påtagliga förändringar genom tiderna och fortlöpande finns behov av större förändringar. Kyrkogården avspeglar tätorten Södra Sandby som även det kontinuerligt genomgått stora förändringar och utvidgats kontinuerligt inte minst under senare delen av 1900-talet och framåt. På så sätt skiljer sig Södra Sandby kyrkogård från församlingens två andra kyrkogårdar i byarna Hardeberga och Revinge där förändringstrycket varken har varit, är eller förväntas att bli fullt så stort.

Området med minneslunden är av ett annat slag. Det ligger i anslutning till grönområdet nordöst om kyrkogården. Här finns en småskalighet som är värd att måna om. De högväxta träden skapar en avgränsning uppåt och både höga och låga vintergröna häckar bidrar till lummigheten i området.

Kyrkogården har trots sentida förändringar en välbevarad karaktär från den omgestaltning som skedde under 1930-talet. De delar som bygger upp karaktären består av det rätvinkliga gångsystemet längs med och mellan raderna av gravplatser. Systemet förstärks av nord-sydligt gående vintergröna rygghäckar mellan raderna av gravplatser som i sin tur ramas in av låga buxbomshäckar. Ett förnyingsarbete med rygghäckarna som avgränsar gravraderna pågår. De nya

häckarna uppfyller ännu inte sin roll som rumsavgränsande på den i övrigt öppna kyrkogården. Större delen av kyrkogården saknar dessutom högväxta träd vilket gör att kyrkogården även saknar avgränsning uppåt. Det gör att kyrkogården för närvarande har en öppen och storskalig karaktär som historiskt sett inte hör till kyrkogården.

Kyrkogården är en kulturmiljö med betydelse för den biologiska mångfalden i området. Trädgården till den forna kyrkvaktmästarbostaden och kyrkogårdens äldre träd, häckar, större perennrabatter samt de grönytor som utgör minneslunden är de mest intressanta komponenterna i Södra Sandby, sett ur ett biologiskt perspektiv. Med relativt enkla medel kan man även utveckla kyrkogårdens betydelse för vilda växter och djur. Se vidare under förslag till åtgärder.

Före och efter förnyelsearbetet med häckarna mellan gravraderna. Medan de nyplanterade häckarna växer upp är det ännu viktigare att värna om element som bygger på höjden och delar in kyrkogården i mindre enbeter, såsom stående vårdar och den höga växtligheten. Foto Regionmuseet 2005 respektive 2012.

Gravvårdar med särskilda kulturhistoriska värden

På kyrkans inventarieförteckning finns inga gravvårdar uppförda och därmed är inga gravvårdar skyddade som kyrklig inventarier.

Ur ett antikvariskt perspektiv är det viktigt att klargöra att huvuddelen av vårdarna utgör viktiga delar av kyrkogården som en värdefull kulturmiljö och har därmed stora miljöskapande värden. Tillsammans kan de berätta om sin samtid, om Södra Sandby och dess historia. Vårdarna har på så sätt viktiga samhällshistoriska och lokalhistoriska värden.

På kyrkogården finns däremot ett antal gravvårdar som utmärker sig med särskilt viktiga kulturhistoriska värden och som bör bevaras även efter att gravrätten återlämnats. I en särskild bilaga presenteras kriterier för urval och värdering av enskilda gravvårdar. Vid återlämnade av en gravvård görs en bedömning utifrån dessa kriterier om gravvården har ett så stort kulturhistoriskt värde att den ska övergå i församlingen ägo och bevaras på plats.

Riktlinjer för vård och underhåll

Underhåll av gravvårdar

Gravvårdar blir med tidens gång en växtplats för *alger, lavar och mossor*. Sporererna sprids med vind och vatten. Alger och vissa arter av lavar och mossor trivs särskilt i fuktiga miljöer. De förekommer oftast på norrsidan där det är mycket skugga. Vissa arter av lavar och mossor trivs ihop med särskilda mineraler och växer därför bara på vissa gravstenar. På stenar med skrovlig yta har lavar och mossor lättare att fästa.

Generellt sett är inte påväxten någon fara för gravvårdar som är gjorda av silikatsten som gnejs och granit. Till viss del kan påväxt av lavar och alger på gravvårdar utgöra ett skydd mot luftföroreningar. Varken alger, lavar eller mossor har rötter som kan tränga in i sten för att söka efter näringsämnen. De tar upp vatten och näring från omgivningen direkt genom cellerna. Lavar och mossor har dock ett slags fästorgan, så kallade rhizoider, som fäster lättare på ojämna ytor och där stenen är skadad än på helt släta ytor. Påväxten kan binda fukt och om stenen har sprickor där vatten kan tränga in finns det risk för frostsprängning. Detta sker framförallt om stenen redan är skadad, lutar eller har fallit omkull. Risken för frostsador ökar om gravvården är av kalk eller sandsten eftersom detta material kan suga åt sig fukt från mossan och därefter skadas vid frost. När det gäller gravvårdar eller andra stendetaljer i kalksten finns det lavar som skulle kunna göra skada på stenen. Men dessa arter är sällsynta och trivs inte i den miljö som en kyrkogård/begravningsplats kan erbjuda.

På många kyrkogårdar/begravningsplatser har man tvättat gravvårdar för att få bort lavar, alger och mossa. Beroende på underlag och hur rengöringen går till samt vilka preparat som används kan stenen ta skada av detta. Man bör därför undvika att tvätta gravvårdar helt och hållet. I förebyggande syfte kan man hålla gravvårdarna rena från jord, sav, nedfallna löv och annat skräp. Om rengöring ändå måste genomföras ska det bara göras där inskriptionen riskerar att bli oläsbar på grund av alger, lav- eller mosspåväxt. Rengöring utförs skonsamt med varmt vatten, mjuk borste och vanlig såpa eller möjligen någon procent ammoniak. Rengöring bör undvikas på vintern. Högtryckstvätt bör inte användas då målade inskriptioner och porös sten kan förstöras.

Andra skador som gravvårdar kan utsättas för är *gipskrusta, stearin, sot, klotter samt missfärgningar av järn och koppar*. Kalkhaltig sten kan ombildas till gips, s k gipskrustor, som enbart bör rengöras av konservator. Konservator bör även anlitas vid rengöring av rost- och kopparmissfärgningar. Genom att underhålla och rostskydda järndetaljer kan skador förebyggas. Stearin kan avlägsnas med läskpapper samt något av följande medel: mjukt verktyg av trä eller plast, kemiskt ren bensin, eller varmluftspistol. Sot tas bort med torr rengöringsmetod.

Syror, lut, ogräsmedel och rengöringsmedel ska aldrig användas på gravvårdar. Kommersiella rengöringsmedel innehåller kaliumhydroxid och är liksom lut starkt basiskt, frätande och dessutom saltbildande. Saltet som trängt in i stenen kristalliseras och sväller vid torkning och stenen sprängs sönder. Basiska medel kan lösa upp vissa mineral. Använd alltid varsamma rengöringsmetoder. Hårda borstar av stål eller dylikt bör undvikas. Skölj rikligt vid tvättning så att eventuella gruskorn inte repar stenen.

Kalkhaltiga stenar som marmor, kalksten, skiffer och sandsten är mindre motståndskraftiga, såväl mot kemiska föroreningar som mekanisk åverkan, än hårdare stensorter som gnejs, granit och diabas. Skadorna uppkommer som sprickor, stenbortfall, avflagningar, bompartier, deformationer och pulverisering. Rostade dubbar och järnfästen bidrar till skador liksom ovarsam hantering och sättningar i marken.

Avslagna bitar bör tas till vara och *rostiga dubbar* ersättas med rostfria. Enklare lagningar kan göras utan konservatorshjälp. Allvarligt skadade stenar som uppvisar *sprickor, bompartier, pulverisering eller sandning* bör däremot alltid lagas i samråd med en stenkonservator. Lagning med cement eller andra starka limningsmetoder ska absolut undvikas i dessa sammanhang.

Gravvårdar och omgärdningar av järn

På Södra Sandby kyrkogård förekommer endast ett par gravanordningar med järnmaterial. Tidigare har det funnits några fler anordningar med järn, bl a järnstaket, men förekomsten har alltid varit begränsad. De få inslag med järn som finns bevarade bör eftersträvas att även i fortsättningen bevaras på plats.

Vid alla lagningar av gravvårdar och omgärdningar av järn gäller att man ska eftersträva att använda metall som är så lik ursprungsmaterialet som möjligt. Staket, kors och dekorationer av järn ska efter rengöring med borste som är mjukare än underlaget ytbehandlas med linoljebränning. Behandlingen skyddar järnet från rostangrepp. På järnet penslas kokt linolja som kryper in och fyller alla porer, innan bränningen tar vid. Behandlingen bör upprepas ett par gånger innan fullgott resultat uppnås.

Återlämnade äldre gravvårdar av sten

Äldre gravvårdar av sten tillkomna före 1930 är tillverkade enligt hantverksliknande traditioner och har oftast en hög kvalitet. Många äldre vårdstenar är mycket stora och tillhör en gravvårdstyp som inte tillverkas idag eller skulle vara kostsamma att nytillverka. Dessa har också en mycket stor betydelse för kyrkogårdens allmänna karaktär och upplevelsevärden. Att återanvända äldre gravvårdar av sten är ett sätt att bevara dessa värden. Dessutom innebär återanvändning en stor miljövinst då de flesta nytillverkade gravvårdar importeras från Kina eller Indien idag. Att fullt användbara, gamla stenar går till

stenkross är ett resursslöseri som stämmer dåligt överens med dagens krav på energibesparing och vår syn på kretsloppet.

För att en gravvård ska kunna återanvändas krävs att gravrätten gått ut och att innehavaren inte vill förnya den. Gravrättsinnehavaren måste också gå med på att vården får återanvändas. Därefter måste vården förvaras i ett år innan den kan återanvändas. I första hand bör den återanvändas på befintlig gravplats. Innan vården slipas om bör den fotograferas och den befintliga inskriften dokumenteras. Församlingen bör sätta upp tydliga rutiner för återanvändning av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. En möjlighet är att informera redan på begravningsbyrån om att möjligheten finns och vad det kan kosta.

När en gravvård åter tas i bruk med ny inskrift och eventuellt ny placering tas den ur sitt kulturhistoriska sammanhang. Det kan bli svårt att avgöra vad som är en autentisk, tidstypisk vård och skilja mellan vad som är gammalt och vad som är nytt. Ett sätt att klargöra detta är att märka de vårdar som återanvänds med en kretsloppssymbol.

Naturmiljön

En miljövänlig skötsel och en miljömedveten personal är a och o för livet på kyrkogården. *Gröna Postillan* och *Svenska kyrkans miljödiplomering för en hållbar utveckling* är två skrifter som innehåller bra tankar och tillvägagångssätt för ett arbete som värnar om det vilda på kyrkogården. Därtill finns skriften *Kyrkogården – Noas ark för djur och växter*, som beskriver kyrkogårdens biologiska värden och har kommit ur ett samarbete mellan Svenska kyrkan, Naturvårdsverket och Naturcentrum AB.

Åtgärdsbehov

Åtgärder

På kyrkogården finns behov av åtgärder på enskilda gravplatser i kvarteren:

Gravplats C304-307: förväxt rododendronbuske döljer gravvården över Carl Novén. Växtligheten bör klippas/beskäras så vården blir mer synlig.

Gravplats C300-303: förväxt tuja, rododendron och oxbär döljer gravvården över kyrkovården Per Andersson. Växtligheten bör klippas/beskäras så vården blir mer synlig.

Gravplats F10-12: en liten gravvård med årtalet 1822 ligger löst ovanpå gravplatsen. Den bör föras upp på församlingens inventarieförteckning för att få skydd som kyrklig inventarium.

På en lyktstolpe vid grinden mot parkeringsplatsen norr om kyrkogården finns en skylt med informationstexten ”Lämna inga värdesaker i bilen”. Skyltens information är inte relevant för kyrkogården. Den bör i stället placeras utanför kyrkogårdsmuren, t ex i anslutning till skyltning på parkeringsplatsen.

Ommonterade vårdar

I kvarter C framstår en av kyrkogårdens trender tydligt men förekommer i olika omfattning på hela kyrkogården. Gravvårdar, framförallt av typen låga breda, demonteras från sin sockel för att permanent bli liggande vårdar. Sockeln grävs ned så endast en bit av den är ovan mark. Gravvården placeras med övre kanten på sockeln och läggs som en liggande häll i svag lutning. Åtgärden är utförd enligt anvisningar från Centrala Gravvårdskommittén (2012).

I Södra Sandby har förändringen utförts successivt under den senaste 10-årsperioden. Den har därmed inte föregåtts av någon konsekvensbeskrivning över hur detta påverkar kyrkogårdens karaktär. Åtgärden har utförts som ett ekonomiskt mer fördelaktigt alternativ när vården har behövt ommonteras med nya dubbar. Eventuellt skulle detta kunna motivera gravrättsinnehavaren att förlänga gravrätten och därmed bevaras gravvården på ursprunglig plats en längre tid. Åtgärden kan därmed ses som en permanent lösning och är inte temporär i väntan på att säkras såsom förespråkas av Centrala Gravvårdskommittén.

Ur ett antikvariskt perspektiv är det viktigt att klargöra att åtgärden alltid mer eller mindre påtagligt påverkar kyrkogårdens karaktär och kulturhistoriska värde. Hur påtagligt är beroende på omfattningen och vilka gravvårdstyper som finns i det aktuella området. En enstaka vård som läggs ned utgör ingen större påverkan men när en hel rad läggs ned påverkas karaktären och därmed bör åtgärden bedömas av länsstyrelsen innan den permanentas.

En ommontering av en vård kan alltså vara mer eller mindre lämplig beroende på vilken typ av vård det handlar om. Observera att generellt sett är en

liggande vård alltid mer utsatt och inte minst inskriptionen kan komma förstöras snabbare.

Åtgärden är mindre lämplig på vårdar med flera delar. Exempel på den typen finns på C276-279 med Pål Henrikssons gravvård från 1910-talet och på D29-31 som har en tidtypisk vård från 1930-talet med arkitektoniska element rest över Hans Hansson och Hanna Hansson. I den typen av vård innefattas även obelisker, kors och kolonner. Åtgärden

är även mindre lämplig på vårdar som utgör en huvudvård på en plats med en eller flera ursprungligen liggande vårdar, såsom 1930-talsvärden på Lantbrukaren Anders Anderssons familjegrav C124-127. Utöver dessa generella riktlinjer finns vårdar vars konstnärliga värde förringas i och med en liggande placering. *Gravplats D79-81*: gravvården rest över dragon Lars Frisk på bör återmonteras till stående position. *Gravplats D56-58*: gravvård rest över byggmästaren Nils Perssons familjegrav har en konstnärligt huggen baksida som bör vara synlig. På gravplats E47-48 (Bernhard Månssons och Alma Månssons gravvård från 1972) finns ett exempel på en fungerande ommontering.

En enstaka vård som läggs ned utgör ingen större påverkan på kyrkogårdens karaktär men när en hel rad (raden till vänster i bild) läggs ned påverkas karaktären och därmed bör åtgärden bedömas av länsstyrelsen innan den permanentas. Vy över kvarter F från norr.

Trädvård

Gamla träd på kyrkogårdar kan ses som en risk för kyrkobyggnader, murar, gravvårdar och besökande. Det är inte alltid de äldsta träden som är de största

riskfaktorerna. Yngre träd kan också bräckas vid hård blåst, framförallt om de har beskurits. Arborister, trädvårdsexperter, har konstaterat att träd som har ihålligheter är stormfasta och fungerar ungefär som grässtrån i vinden, de rör sig men utan att brytas. Är man osäker på trädets tillstånd bör man anlita en arborist. Denne kan bedöma om de utgör en risk och har dessutom redskap för att ta reda på trädets kondition. Med väl underbyggda fakta kan arboristen rekommendera och utföra lämpliga trädvårdsåtgärder som innebär att det enskilda trädet kan stå kvar under många år till.

Träden utgör en viktig källa till liv på kyrkogården. Ett gammalt träd kan vara värd för hundratals arter, av framförallt fåglar, fladdermöss, insekter och svampar. I allmänhet är det äldre lövträd som hyser flest växter och djur. På trädens bark finns lavar och mossor, så kallade epifyter. Dessa fungerar i sin tur som skydd, föda eller bomaterial åt småkryp och fåglar som lever på eller i kyrkogårdens närhet. Epifyter är beroende av solljus, vatten som tas ur luften, och näring från damm som virvlar upp från grusgångarna på kyrkogården. Ju äldre träd desto grövre stam och skrovligare bark, ju fler arter kan man hitta. Kyrkogårdens träd är ofta beväxta av särskilt skyddsvärda lavar som finns upptagna på artdatabankens rödlista. Lavar påvisar förändringar i luftkvalité och kan användas som mått på mängden föroreningar i större samhällen.

Det är av stor vikt för de arter som håller till på kyrkogården att de gröna strukturerna tas om hand på ett välplanerat sätt så att stora förändringar undviks. Framförallt bör träden skötas med hjälp av långsiktig planering så att de kan finnas på platsen så lång tid som möjligt, i vissa fall ett par hundra år.

Församlingen planerar att upprätta en trädvårdsplan för kyrkogården. Då bör man tänka på att hänsyn tas både till kultur- och naturvärden som återfinns i och vid träden för att planen ska bli användbar för kyrkogården som en kulturhistoriskt värdefull miljö. Trädvårdsplanen bör därför utföras i samförstånd med antikvarie och gärna tillsammans med en arborist.

Det gröna kulturarvet

De äldre fruktträden, buxbom och spåren av den äldre köksträdgården på den gamla kyrkvaktmästartomten bör få finnas kvar och bidra till kontinuiteten av grön växtlighet på platsen. Församlingen har planer på att utveckla trädgården och odlingarna och om detta görs varsamt kan de gröna värdena förstärkas ytterligare.

Åtgärder för djurlivet

Sätt gärna upp holkar i träden, för att hjälpa både fåglar och fladdermöss. Undvik att använda spik eller skruv för att skona träden. I stället används träplugg eller snöre som byts ut allteftersom trädets omfång ökar. Ett annat enkelt sätt att gynna en lång rad olika arter är att skapa en faunadepå av död ved samlad i en trave på marken. Platsen som väljs ut ska nås av mycket sol för att locka till sig värmegynnade arter. Församlingen äger en grönyta i nordost, utanför kyrkogårdens avgränsning. Ytan innehåller ett antal större träd i kombination med öppna gräsbeväxta ytor. Här finns bra förutsättningar för att anlägga en faunadepå av stammar och grenar.

En levande vattenmiljö är önskvärt. Ett enkelt fat som smälter in i miljön och regelbundet fylls med vatten till fåglar och insekter gör god nytta. En lämplig plats kan vara vid sittplatsen som omges av sedummattor.

Information som ökar förståelsen

Informera gärna församlingsmedlemmar och besökare om kyrkogårdens kultur- och naturvärden. På Södra Sandby kyrkogård är det särskilt relevant att informera om vad som sker med kyrkogårdens gröna struktur och varför. Ett bra sätt är att skriva om ämnet på hemsidan eller i församlingens månadsblad. I vissa fall kan även en mindre skylt vara till hjälp.

Målsättning och utveckling

Församlingen har angett följande målsättningar och framtida utvecklingsplaner för Södra Sandby kyrkogård:

Tillmötesgå samhällets olika begravningstrender, nya som gamla, och särskilt den stora efterfrågan på urn- och askgravar genom att:

- Anlägga flera urnlundar och askgravplatser i befintliga kvarter (med kistgravar) inom bibehållen struktur.
- Avsätta området norr om den befintliga urnlundan för kistgravar.

Bevara och utveckla kyrkogården som en grön kulturmiljö genom att:

- Upprätta trädvårdsplan. Trädvårdsplanen utförs i samförstånd med antikvarie och i enlighet med vård- och underhållsplanen.
- Bevara tujorna i mitten av kvarter C, D och E.
- Nya trädplanteringar i kvarter C.
- Bevara och förvalta buxbomen så församlingens kyrkogårdar har tillgång till egen buxbom vid kompletteringar och nyplantering.
- Utveckla rehabiliteringsträdgården på tomten söder om minneslundan.

Utveckla och göra miljön närmast kyrkan mer välkomnande genom att:

- Skapa ett ”kyrkotorg” framför kyrkans huvudingång.
- Bevara de gravvårdar som ägs och förvaltas av församlingen på befintlig plats.
- Komplettera med nya gravvårdar på återlämnade gravplatser i kvarter A och B.

Åtgärda enkelt avhjälpna hinder genom att:

- Fortsätta med hårdgörning av gångar.
- Fullfölja gången mellan minneslundan och parkeringsplatsen längs Flyingevägen.
- Placera ut sittbänkar för möjlighet till vila.
- Förbättra kyrkogårdens belysning.
- Sätta upp skyltar som gör det lättare att hitta på kyrkogården.

Källmaterial

Litteratur

- Berglund, Inger 1994. *Kyrkogårdens meditativa rum*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1997. *Skånska kyrkor Skånes Hembygdsförbunds årsbok*. ”Skånsk kyrkogårdsvandring” s. 185-215.
- Bucht, Eivor (red.) 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*.
- Carlsson, Åke & Svante Hultengren (red) 2009. *Kyrkogården – en Noas ark. Handbok för kulturbesök, inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* 2007. CGK- Centrala gravvårdskommittén
- Hansson, Marie 1997. *De skånska trädgårdarna och deras historia*, ”Den skånska kyrkogården” s. 153-164.
- Gröna Fakta 5/2005. ”Begrepp i begravningsverksamheten.”
- Klintborg, Åsa 1993. *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland, nr 1*. ”Den skånska kyrkogårdsträdgården” s. 1-19.
- Klintborg Ahlklo, Åsa 2001. ”Mellan trädkrans och minneslund. Svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990.” *Stad & Land* 167.
- Kyrkogårdens form och miljö. Planering och vård av begravningsplatser och deras byggnader*. Boverket, Riksantikvarieämbetet, Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation 1991.
- Reijer, Pål & Sörensen, Ann-Britt 2007. ”Tillgängliga gångar på kyrkogårdar, i parker och bostadsgårdar.” *Stad & Land* 170.
- Sörensen, Ann-Britt & Wembling, Mona 2007. ”Minnenas trädgård – om kyrkogårdens form och växter.” *Stad och Land* 173.
- Unnerbäck, Axel 2002. *Kulturbesök värdering av bebyggelse*. Riksantikvarieämbetet.
- Vård av gravstenar*. Riksantikvarieämbetet 2002.
http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/materialguiden/vardavgrav.pdf

Otryckta källor

Kulturbesök gravplatsinventering – Södra Sandby kyrkogård (1986). Regionmuseet (dåvarande Skånes Hembygdsförbund/Landsantikvarien i Malmöhus län) genom antikvarie Aina Mandahl. Finns att tillgå på Regionmuseets arkiv i Lund och i församlingsarkivet i Södra Sandby.

Internet

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/home.raa>

Historiska kartor, Lantmäteriet

<http://www.lantmateriet.se>

Kulturmiljöprogram för Skåne, Länsstyrelsen i Skåne län.

Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet

http://kmb.raa.se/cocoon/bild/public_search.html

Kringla, Sveriges museers och arkivs samlingar, Riksantikvarieämbetet

<http://www.kringla.nu/kringla/>

Miljömålsportalen.

<http://miljomal.nu/Miljomalsradets-arbetswebb/Global-meny/Miljomalsportalen/>

Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet.

<http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Om-Naturvardsverket/Remisser-Naturvardsverkets/Remisser-tidigare/Atgardsprogram-for-sarskilt-skyddsvarda-trad-i-kulturlandskapet/>

Rödlistan, Artdatabanken.

<http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/rodlistan/>

Kart- och ritningsmaterial i församlingsarkivet

Odaterad (förslaget utfört i mitten av 1920-talet) – *Utvidgning av Södra Sandby kyrkogård*, Länsträdgårdsmästare C J Lenné

1933 – *Förslag till anläggning av mur, gångbana och parkeringsplats utmed de allmänna vägar, som begränsa Södra Sandby sockens i Malmöhus län, kyrkogård*. Upprättad den 10/9 1933

1944 – *Bårhus för Södra Sandby kyrkogård*, Lund d 12 juli 1944, Hänry Carlsson

1944 – *Södra Sandby kyrkogård, förslag till ny mur i anslutning till nya bårhuset*, Lund d 18 sept 1944, Hänry Carlsson

1957 – *Södra Sandby kyrkogård, Förslag till urnlund, Alternativ I*, Lund den 28 oktober 1957, Hilding Claesson, f.d. kyrkogårdsföreståndare

1957 – *Södra Sandby kyrkogård, Förslag till urnlund, Alternativ II*, Försänkt, Lund den 28 oktober 1957, Hilding Claesson, f.d. kyrkogårdsföreståndare

1959 – *Södra Sandby kyrkogård, Förslag till urngravsområde*, Lund den 26 Febr. 1959, Hilding Claesson, f.d. kyrkogårdsföreståndare

1967 – *Södra Sandby kyrkogård, preliminär skiss för kyrkogårdsutvidgning*, Lund den 14 mars 1967, Hilding Claesson, f.d. kyrkogårdsföreståndare – ej utförd

1967 – *Förslag till ny infart till kyrkan*, Lund 20 mars 1967, Hilding Claesson, f.d. kyrkogårdsföreståndare

1968 – *Södra Sandby kyrka, förslag till ny infart, i princip efter förslag av H. Claesson*, Lund 1 dec 1968, Staffan Larsson, hortonom, trädgårdsarkitekt

1969 – *Södra Sandby kyrka, plan över in- och utfart samt detaljer till hägnader*, Lund 1 jan 1969, Staffan Larsson, hortonom, trädgårdsarkitekt

1973 – *Förslag till ändrad detaljdisponering av kvarter XV, principritning*, Lund den 30 juli 1973, Staffan Larsson, arkitekt LAR

1982 – *Södra Sandby kyrkogård, förslag till minneslund*, Malmö 1982-03-16, Johnny Sydvert, landskapsarkitekt LAR

1985 – *S. Sandby kyrkogårdsförvaltning, S. Sandby kyrkogård, Gravkarta, plan*, Lund 1985-11-14, P. Hedse, K-konsult ingenjörer och arkitekter

Lund 2012-12-21

Åsa Jacobsson och Maria Sträng

Bilaga 1

Lagstiftning och styrdokument

Kulturminneslagen

Kyrkogårdar och begravningsplatser regleras ur kulturhistorisk synvinkel i första hand av kulturminneslagens 4 kap. om kyrkliga kulturminnen. Länsstyrelsen är beslutsfattare och tillsynsmyndighet i ärenden gällande kyrkobyggnader, kyrkogårdar/begravningsplatser och kyrkliga inventarier. Nedan följer utdrag ur lagtexten gällande förändringar och vård av kyrkogårdar/begravningsplatser.

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144). Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen, för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts detsförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Exempel på vad som kan klassas som *väsentlig förändring* (§ 13 ovan) av en kyrkogård kan vara:

- Större förändringar av kvartersindelning, hägnader och gångsystem
- Borttagning eller omläggning av kyrkogårdsmur
- Ändring av vegetationens arkitektoniska eller rumsskapande karaktär

Det kan även vara mindre förändringar som inte i sig självt kan klassas som väsentliga, men som har stor betydelse för helhetsverkan om de upprepas gång på gång. Sådana förändringar kan vara:

- Borttagande av grustäckta gravplatser och igensåning med gräs
- Borttagande av järnstaket och stenramar
- Övergivna och återtagna gravvårdars utplånande
- Fällning av träd

Ifall man är tveksam om en ändring eller ett tillskott är tillståndspliktigt eller ej, så bör man ringa till länsstyrelsen och prata med en handläggare för kyrkogårdsfrågor, länsstyrelsen har nämligen tolkningsföreträde i frågan. Vill man veta mer om tillståndsprövning så har länsstyrelsen i Skåne skickat ut en skrift till samtliga församlingar med titeln ”*Kyrkliga kulturminnen – vägledning för tillståndsprövning*”. Den kan även beställas hos länsstyrelsen.

Länsstyrelsen kan svara på frågor och komma med idéer om hur förändringar kan göras för att anpassas till den befintliga kyrkogården. Regelbunden kontakt med länsstyrelsen kan också korta ner handläggningstiderna och underhandsbesked kan ges vilket underlättar arkitektens/landskapsarkitektens arbete vid större förändringar.

Begravningslagen

Begravningslagen och begravningsförordningen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. Den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och även skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel understryks i begravningslagen. I lagens 7 kap ges dock möjligheter för upplåtaren eg. kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser/-vårdar. Länsstyrelsen är appellationsinstans för begravningslagsärenden. Nedan följer ett par ur föreliggande dokumentations synvinkel relevanta utdrag ur begravningslagen:

2 kap.

12 § *En begravningsplats skall hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum skall alltid iakttas.*

7 kap.

3 § *Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.*

9 § *När upplåtelse tiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om (författarens kommentar: bland annat) gravplatsen är väl vårdad,*

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det. Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Plan- och bygglag (2010:900)

I PBL, plan- och bygglagen, regleras åtgärder och förändringar på byggnader med högt kulturhistoriskt värde. För bygglovspliktiga ärenden som lyder under lagen är stadsbyggnadskontoret beslutsfattare. Nedan följer för kyrkogårdarna relevanta utdrag ur plan- och bygglagen.

8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Första stycket ska tillämpas också på:

1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §, 2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser, 3. allmänna platser, och 4. bebyggelseområden.

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

En anordning för ett syfte som avses i 4 § första stycket 2–4, 6 eller 8, ska hållas i sådant skick att den alltid fyller sitt ändamål. Lag (2011:335).

9 kap. Bygglov, rivningslov och marklov m.m.

11 § Det krävs marklov för schaktning eller fyllning som inom ett område med detaljplan avsevärt ändrar höjdläget inom en tomt eller för mark inom en allmän plats, om inte kommunen har bestämt annat i detaljplanen.

Om ett viss höjdläge för markytan är bestämd i detaljplanen, krävs det trots första stycket inte marklov för att höja eller sänka markytan till den nivån.

12 § Det krävs marklov för trädfällning och skogsplantering inom ett område med detaljplan, om kommunen har bestämt det i planen.

13 § Det krävs marklov för schaktning, fyllning, trädfällning och skogsplantering i ett område utanför detaljplan.

Miljöbalken (1998:808)

Miljöbalkens bestämmelser spänner över ett stort antal ämnesområden såsom till exempel naturreservat, biotopskydd, landskapsbildsskydd och riksintressen. Länsstyrelsen har det övergripande myndighetsansvaret.

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl. Miljöbalken skall tillämpas så att:

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

Jaktlagen (1987:259)

Alla vilda däggdjur och fåglar samt deras bon och ägg är fredade enligt jaktlagen. Vissa arter får jagas under bestämda förhållanden eller bestämda tider på året. Jaktlagen anger vad som gäller i dessa frågor.

1 § Denna lag gäller viltvården, rätten till jakt och jaktens bedrivande inom svenskt territorium samt frågor som har samband därmed.

2 § Med vilt anses i lagen vilda däggdjur och fåglar. Med jakt anses att fänga eller döda vilt och att i sådant syfte söka efter, spåra eller förfölja vilt. Till jakt räknas också att göra ingrepp i viltets bon och att ta eller förstöra fåglars ägg.

RA 2002 ref. 37 Tillståndskravet för vilthägn i 24 a § naturvårdslagen har ansetts omfatta hägn avsett för strutsar.

3 § Viltet är fredat och får jagas endast om detta följer av denna lag eller av föreskrifter eller beslut som har meddelats med stöd av lagen. När viltet är fredat, gäller fredningen också dess ägg och bon. Detta gäller även inom Sveriges ekonomiska zon. Lag (1994:1820).

Artskyddsförordningen (2007:845)

Artskyddsförordningens bestämmelser bygger på bemyndiganden i miljöbalkens åttonde kapitel rörande regler till skydd för hotade djur- och växtarter utöver vad jakt- och fiskelagstiftningen innebär. Med förordningen har en väsentlig del av bestämmelserna i EU:s fågeldirektiv och habitatdirektiv genomförts i svensk lagstiftning. Förordningen omfattar dels de arter som skyddas enligt de båda direktiven, dels vissa andra vilt levande arter som är hotade i Sverige. Nedan följer ett utdrag ur artskyddsförordningen gällande fridlysning. Sedan 2008 bestämmer regeringen vilka arter som skall fridlysas och detta förs in i artskyddsförordningens första och andra bilaga. I bilaga 1 finns alla arter angivna som fridlysts genom EU:s två habitatdirektiv; fågeldirektivet från 1979 och art- och habitatdirektivet från 1992. Fridlysta arter som anses behöva ett ”noggrant skydd” i Sverige enligt habitatdirektiven är markerade med ett N. I bilaga 2 till artskyddsförordningen listas alla övriga arter som har fridlysts i hela eller delar av Sverige. Varje land som är medlem i EU ansvarar för sina specifika arter. Alla fladdermöss och grod- och kräldjur är fridlysta i Sverige.

Fridlysning

4 § I fråga om vilda fåglar och i fråga om sådana vilt levande djurarter som i bilaga 1 till denna förordning har markerats med N eller n är det förbjudet att

1. avsiktligt fånga eller döda djur,
2. avsiktligt störa djur, särskilt under djurens parnings-, uppfödning-, övervintrings- och flyttperioder,
3. avsiktligt förstöra eller samla in ägg i naturen, och
4. skada eller förstöra djurens fortplantningsområden eller viloplats.

Förbudet gäller alla levnadsstadier hos djuren.

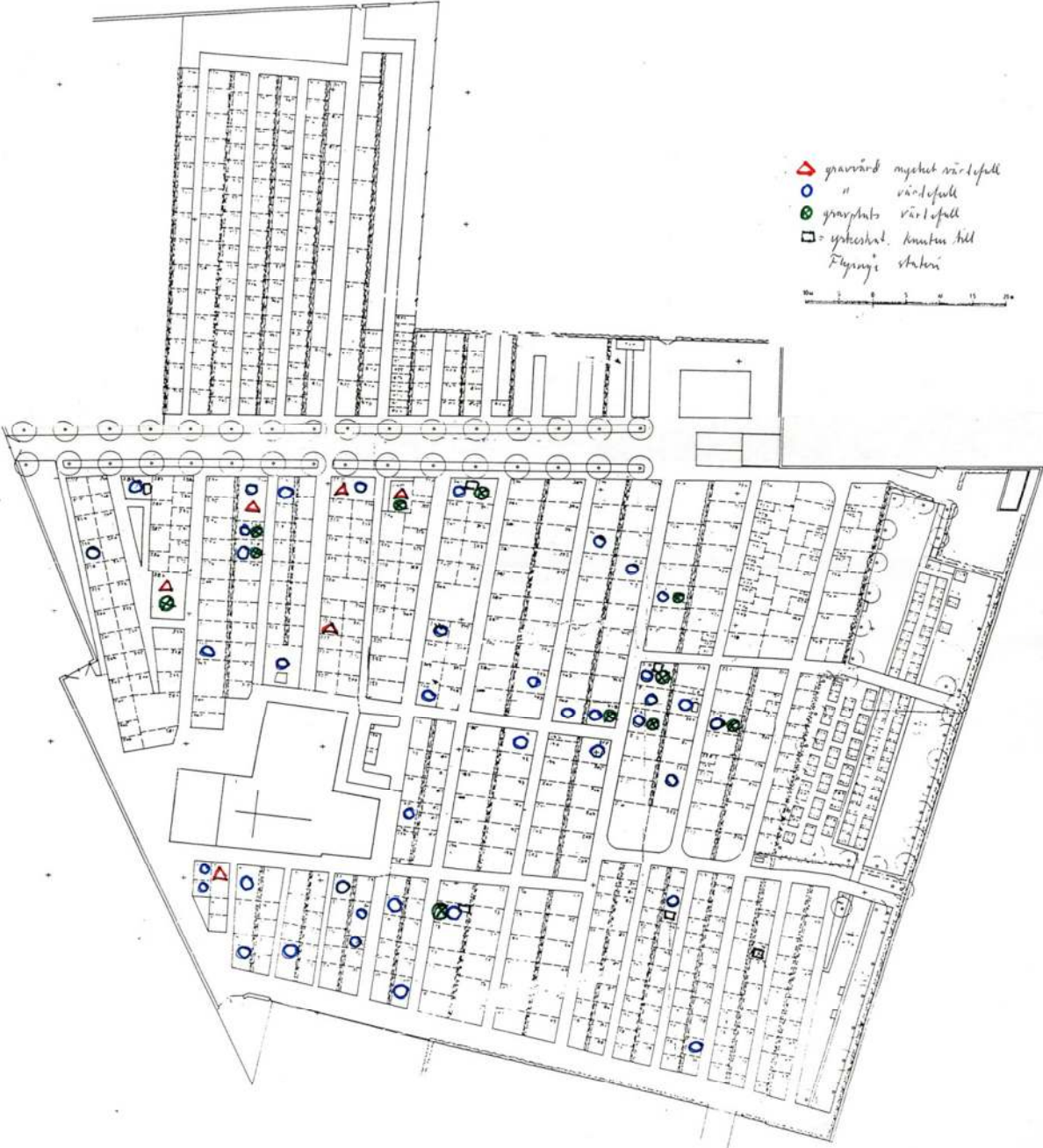
Första stycket gäller inte jakt efter fåglar och däggdjur. I fråga om sådan jakt finns bestämmelser med motsvarande innebörd i jaktlagen (1987:259) och jaktförordningen (1987:905).

Miljömål

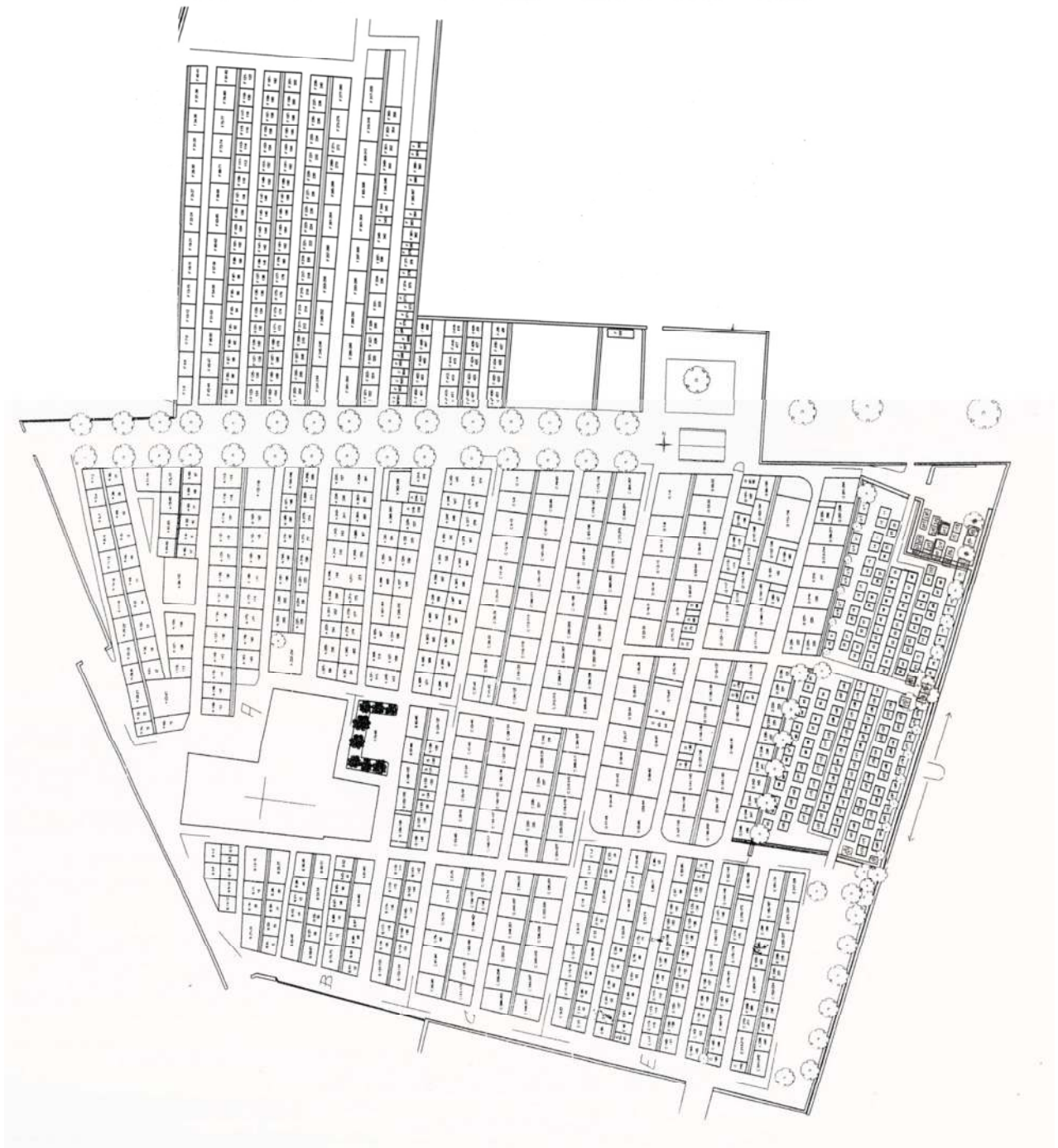
Sveriges har 16 nationella miljö kvalitetsmål från 1999. Ett av dem kallas *God Bebyggd Miljö*. Målet innebär bland annat att ”natur- och kulturvärden i städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall tas tillvara och utvecklas”⁴. Detta inkluderar kyrkogårdar som, tillsammans med parker, kan räknas som grönområden inom tätbebyggda områden.

⁴ Miljömålsportalen; <http://miljomal.nu/15-God-bebyggd-miljo/Definition/>

Bilaga 2 Kulturhistoriska gravvårdar – kartläggning 1986

Gravkarta 2012

Regionmuseets rapportserie 2012

Kulturmiljö

1. Ruveröds kvarn – restaurering av kvarnbostaden, Riseberga sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2011
2. Helsingborgs konserthus – fasadrenovering, byte av dörrar och fönster samt renovering av skärmtak, Helsingborgs stad, AM, Maria Sträng, 2011
3. Kulturhistorisk värdering, återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling, dokumentation, Kerstin Börjesson, 2012
4. Norra Skrävlinge kyrkogård, vård- och underhållsplan, Norra Skrävlinge sn, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson, 2012
5. Bäckaskogs kloster, Renovering bar och reception, Kiaby sn, AM, Kerstin Börjesson, 2012
6. Norra Åsums kyrka – värme, ljud och ljus, Norra Åsums sn, AM, Jennie Björklund, 2011–2012
7. Nyvång – bland kolbodas och hagtorn, Björnekulla och Västra Broby sn, DK, Ingela Blomén, 2012
8. Norrvidinge kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Norrvidinge sn, VP, Jennie Björklund, Kerstin Börjesson, Anna Rabow, Åsa Jakobsson, 2012
9. Källs Nöbbelövs kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Källs Nöbbelöv sn, VP, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson, 2012
10. Örnäs 2011–2012, Örkened sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2011–2012
11. Stolen på Månses, Rekonstruktion av en stol, Vånga sn, PJ, Sven Vildegren, 2011
12. Agusastugan – diverse åtgärder, Andrarums sn, AM, Jennie Björklund, 2012
13. Eslövs station – ombyggnad för restaurang, Eslövs sn, AM, Kerstin Börjesson, 2011–2012
14. Vallkärra kyrka – renovering av fönster och portar, Vallkärra sn, AM, Kerstin Börjesson, 2011
15. Hjårsås kyrka – Omläggning av plåttak, Hjårsås sn, AM, Jennie Björklund, 2012
16. Odarslövs kyrka – demontering och avyttring av fast inredning, AM, Kerstin Börjesson, 2011
17. Reslövs kyrka – inre renovering och ommålning, Reslöv sn, AM, Kerstin Börjesson, 2011
18. Nämndemansgården på Ven, Sankt Ibb sn, AM, Anna Rabow, 2012
19. Skurups kyrka – utvändig renovering 2012, Skurups sn, AM, Kerstin Börjesson, 2012
20. Knislinge kyrka – utvändig renovering 2012, Knislinge sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2012
21. Norra kyrkogården i Lund, utvändig renovering av kapell 2011, Lunds socken, AM, Petter Jansson, 2012
22. Baptistkapellet i Oppmanna – putsarbeten, Oppmanna sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2012
23. Månstorps gavlar – skadeinventering, Västra Ingelstads sn, DK, Ingela Blomén, Kerstin Börjesson, 2012
24. Jöns Jonsgården, Kattarp sn, AM, Anna Rabow, 2012
25. Örumshuset – nedmontering av skorsten, Hörup sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2012
26. Vittskövle slott 2011–2012, Vittskövle sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2011–2012
27. Skarhults kyrka – utvändig renovering, Skarhults sn, AM, Kerstin Börjesson, 2012
28. Skånsk kalk – lokal kalk från Komsta kalkbrott och platsblandat bruk, PJ, Henrik Nilsson och Helena Rosenberg, 2012
29. Hustoftagården, Väsby sn, AM, Anna Rabow, 2012
30. Furumöllan, Degeberga sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2012
31. Bondrumsgården – diverser åtgärder, Fågeltofta sn, AM, Jennie Björklund, 2012
32. Borttagning av bänkar i Skurups kyrka, Skurups sn, AM, Kerstin Börjesson, 2012
33. Smedtorpet 2012, Hässleholms sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2012
34. Bräkne Hoby kyrka, Bräkne Hoby sn, AM, Åsa Eriksson Green, 2012
35. Lillö Kungsgård – Nybyggnation av djurstall, Norra Åsums sn, AM, Jennie Björklund, 2011
36. Helsingborgs konserthus – rökgasfläktar och sprinklerinstallation, Helsingborgs stad, AM, Maria Sträng, 2012
37. Ballingstorp & Per-Ols – diverse åtgärder, Kviinge sn, AM, Jennie Björklund, 2012
38. Ekonomibyggnaad i Hagestad – fasadarbeten, Löderups sn, AM, Jennie Björklund, 2012
39. Kviinge kyrka – invändig ombyggnad, Kviinge socken, AM, Åsa Eriksson Green, 2012
40. Helsingborgs konserthus – renovering av väggar i foajén, Helsingborgs stad, AM, Maria Sträng, 2012
41. Lövestads kyrka- nytt värmesystem och invändig renovering, Lövestads sn, AM, Petter Jansson, 2011–12
42. Sövde kyrka – renovering av el och värme, Sövde socken, AM, Kerstin Börjesson, 2012
43. Tomelilla Byagård – tak- och fasadarbeten, Tomelilla sn, AM, Helena Rosenberg, 2012
44. Ruveröds kvarn – renovering av kvarn och omryggning av kvarn och bostad, Riseberga sn, AM, Ingela Blomén, 2012
45. Västerstads kyrka – inrättande av handikapptolett, Västerstads sn, AM, Petter Jansson, 2011–12
46. Övraby mölla, Övraby sn, AM, Ingela Blomén, 2012

47. Glimmebodagården 2011–2012, Brösarp sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2011–2012
48. Ivetofta kyrka – utvändig renovering, Ivetofta sn, AM, Jennie Björklund, 2012
49. Dalby kyrka exteriör renovering, tusen och en överraskning, Dalby sn, AM, Petter Jansson, 2012
50. Allhelgonakyrkan i Lund, utvändig restaurering etapp II, Lund sn, AM, Petter Jansson, 2012
51. Silvåkra kyrka, installation av brand- och inbrottslarm, Silvåkra sn, AM, Petter Jansson, 2012
52. Veberöd kyrka, installation av brand- och inbrottslarm, Veberöd sn, AM, Petter Jansson, 2012
53. Vomb kyrka, installation av brand- och inbrottslarm, Vomb sn, AM, Petter Jansson, 2012
54. Röke kyrka, installation av nytt brandlarm, Röke sn, AM, Petter Jansson, 2012
55. Perstorps kyrka, installation av klimatstyrning, Perstorps sn, AM, Petter Jansson, 2012
56. Vikhög 2:22, Löddeköpinge sn, BD, Helene Stalin Åkesson, 2011-2012
57. Lunds krematorium, S:t Olofs och Uppståndelsens kapell, DK, Kerstin Börjesson, 2012
58. Södra Sandby kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Södra Sandby sn, VP, Åsa Jakobsson, Maria Sträng, 2012
59. Hardeberga kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Hardeberga sn, VP, Åsa Jakobsson, Maria Sträng, 2012
60. Revinge kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Revinge sn, VP, Åsa Jakobsson, Maria Sträng, 2012

Förkortningar:

AF- antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AM- antikvarisk medverkan
AU- arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt
FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD- murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning
PJ- projektrapport
VP- vårdplan
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD- byggnadsark-dokumentation
BMU- byggnadsminnesutredning

